

PŘEKLAD

NA CESTE K TEÓRII SOCIÁLNEJ REPRODUKČIE

Ľubica Kobová

Predkladaný preklad záverečnej kapitoly knihy Lise Vogel *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory* (Marxizmus a útlak žien. Na ceste k zjednotenej teórii)¹ čitateľkám a čitateľom sprostredkúva niektoré ideové východiská v súčasnosti čoraz rozšírenejšej teórie sociálnej reprodukcie.² Dnešná teória sociálnej reprodukcie má byť z teoretického hľadiska feministickou odpoveďou na nedostatočné zohľadnenie reprodukcie najmä v Marxových teóriách. Tithi Bhattacharya ukazuje, že „hlavnou kategóriou kapitalizmu, jeho oživujúcou silou, nie sú tovary, ale ľudská práca. To, čo sme zvykli povrchno chápať ako ‚ekonomické‘ procesy, odhaľuje kritickému pohľadu a do ekonomického procesu znovu zavádza jeho neusporiadanú, zmyslovú, rodovo a rasovo určenú, nepoddajnú súčasť: žijúce ľudské bytosti (...).“³ Na rozdiel od dnešných

¹ Lise Vogel, *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1983)

² Pozri edičný rad Mapping Social Reproduction Theory vydávaný nakladateľstvom Pluto Press a rastúci počet článkov k téme v časopisoch *Historical Materialism*, *Science and Society*, *Radical Philosophy* a ďalších.

³ Tithi Bhattacharya, „Introduction: Mapping Social Reproduction Theory“, in Tithi Bhattacharya (ed.), *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression* (London: Pluto Press, 2017), s. 1-20, tu s. 19.

teórií sociálnej reprodukcie však Vogel po dômyselnej revízii a kritike rôznych teórií podriadenia žien v socialistickej tradícii (Friedrich Engels, August Bebel, Clara Zetkin, Lenin) tvrdí, že Marx v *Kapitáli* a v *Grundrisse* ponúka vhodný „teoretický rámec pre analýzu útlaku žien v kontexte kapitalistickej sociálnej reprodukcie“.⁴ Čo presne reprodukcia a sociálna reprodukcia je, je dnes predmetom živých debát, v ktorých sa stretajú heuristicky aj teoreticky ukotvené postupy. V jej jadre stojí reprodukcia pracovnej sily, ale pojem sa ňou nevyčerpáva.⁵ Teória sociálnej reprodukcie chápe kapitalizmus ako sociálnu totalitu, v ktorej sú obsiahnuté produkčné aj reprodukčné procesy. Ako napovedá aj podtitul priekopníckej práce Lise Vogel, ide o jednotiacu teóriu, ktorá by mala byť schopná pomôcť objasniť protirečenia súčasného kapitalizmu.⁶ A touto jednotiacou teóriou je v širšom chápaní marxizmus.

Kto je Lise Vogel? Autorka sa narodila v roku 1938 ako „red diaper baby“ rodičom, ktorí boli členmi Komunistickej strany USA. Na Radcliffe College študovala najskôr matematiku a po dvojročnej prestávke na pobyte v Paríži sa k štúdiu vrátila, tentoraz však štúdiu dejín umenia. Po ukončení bakalárskeho štúdia dva roky cestovala po Európe, kde sa prvýkrát stretla s bojom pracujúcich a antikoloniálnym zápasom. Po návrate do USA študovala na Harvard University dejiny umenia, ktoré ukončila v roku 1968 doktorátom. Počas postgraduálneho vysokoškolského štúdia sa počas letných mesiacoch rokov 1964 a 1965 zapojila do hnutia za občianske práva a so Student Non-violent Coordination Committee organizovala černošské voličky a voličov v Mississippi. Neskôr sa pripojila k hnutiu za oslobodenie žien, konkrétne k socialisticko-feministickej organizácii Bread and Roses v Bostone. V sedemdesiatych rokoch sa ako mnoho feministických aktivistiek presunula do akademickej sféry, vyučovala jedny z prvých kurzov ženských štúdií na viacerých vysokých školách na východnom pobreží v USA, v okolí Bostonu. Po doktoráte z dejín umenia získala v roku 1981 doktorát zo sociológie na Brandeisovej univerzite. O dva roky neskôr publikovala *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory*, z ktorej je aj preložená ukážka. V roku 1993 vydala monografiu *Mothers on the Job: Maternity Policy in the U.S. Workplace*, ktorá sa zaoberala vývojom štátnych politík týkajúcich sa materstva, podporujúcich štruk-

⁴ Vogel, *Marxism and the Oppression of Women*, s. 166.

⁵ Pre kritickú komparatívnu analýzu pozri Martha E. Gimenez, „Capitalist Social Reproduction: The Contradiction Between Production and Social Reproduction under Capitalism“, in Matt Vidal, Tony Smith, Tomás Rotta, Paul Prew (eds.), *The Oxford Handbook of Karl Marx* (Oxford: Oxford University Press, 2018).

⁶ Je dobré pripomenúť, že vari prvou zjednotenou teóriou, ktorá usilovala o pochopenie produkčných vzťahov spolu so sociálnymi vzťahmi ustanovujúcimi podriadenie žien, bola teória rodovej deľby práce Iris Marion Young. Vznikla ako reakcia na neuspokojivé riešenie vzťahu patriarchy a kapitalizmu v teórii dvoch systémov, ktorú charakterizujem nižšie. Por. Iris Marion Young, „Beyond the Unhappy Marriage: A Critique of the Dual Systems Theory“, in Lydia Sargent (ed.), *Women and Revolution: A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism* (Boston: South End Press, 1981), s. 43–69.

túrne znevýhodnenie žien.⁷ Články z rokov 1977–1991 zhrnula do monografie *Woman Questions: Essays for a Materialist Feminism*,⁸ ktorá vyšla v roku 1994. Až do odchodu do dôchodku v roku 2003 pôsobila na Riderovej univerzite v New Jersey.⁹

V dobe svojho vydania nezbudila kniha *Marxism and the Oppression of Women* veľa pozornosti. Hoci v severoamerickom akademickom prostredí pôsobila generácia marxistických teoretičiek aj socialistických feministiek, jej prítomnosť a činnosť bola zatienená inými spôsobmi feministického teoretizovania, ktoré sa v osemdesiatych rokoch rozvíjali najmä v spojitosti s postštrukturalizmom.¹⁰ Ale ani v období najväčšieho rozmachu ženského hnutia v poslednej tretine 20. storočia socialistický feminizmus (tento termín použijem zjednodušujúco a súhrnne pre označenie všetkých aktivistických podujatí, ktoré sa rozvíjali v spojitosti so socializmom ako politickou ideológiou a marxizmom ako nástrojom teoretickej analýzy) nebol dominantným ideologickým prúdom. Skutočnosť, že jeho výsledkom bolo množstvo prepracovaných analýz rodového poriadku spoločnosti a kapitalizmu, možno pripísať na vrub skôr nesmierne silnej marxistickej teoretickej tradícii, potrebe feministiek začleniť sa do nej a použiť ju pre problematizovanie vzťahu kapitalizmu a patriarchátu; vzťahu, ktorý bol pre ďalšie typy feministických analýz sekundárny. Z hľadiska celkového vplyvu na smerovanie feministického hnutia, resp. hnutia za oslobodenie žien v Severnej Amerike, bol socialistický feminizmus marginálny. Od polovice sedemdesiatych rokov 20. storočia vo verejnej sfére pôsobilo skôr spojenectvo liberálneho feminizmu s radikálnym (hlavne kultúrnym) feminizmom. Cieľom tohto stručného náčrtu miesta marxisticko-feministickej teórie v dejinách feminizmu na konci 20. storočia však nie je postávať sa na nedocenenie práce marxistických feministiek či kritizovať domnelý úpadok feministického hnutia, ktoré sa odklonilo od svojich socialisticko-feministických koreňov. Hru s konštrukciami minulosti prenechajme iným.¹¹ Ide skôr o to, aby sme prácu Lise

⁷ Lise Vogel, *Mothers on the Job: Maternity Policy in the U.S. Workplace* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1993)

⁸ Lise Vogel, *Woman Questions: Essays for a Materialist Feminism* (New York & London: Routledge, 1994)

⁹ Biografická poznámka o Lise Vogel vychádza z textov Vogel, *Woman Questions*, s. 5–19 a Lise Vogel, “‘She Was My Kind of Scientist’: Margaret Benston and the Political Economy of Women’s Liberation”, *Monthly Review*, 1. 9. 2019 (dostupné online <https://monthlyreview.org/2019/09/01/she-was-my-kind-of-scientist/?v=928568b84963> [prístup 3. 2. 2020]).

¹⁰ K tomuto vývoju pozri napr. Teresa L. Ebert, „Rematerializing Feminism“, *Science & Society* 69 (2005), č. 1, s. 33–55; Rosemary Hennessy, *Materialist Feminism and the Politics of Discourse* (New York & London: Routledge, 1993) a Ľubica Kobová, „Čo je materiálne? Rod, sexuálna diferenciacia a sexualita v materialistických feminizmoch“, in Libuše Heczková (ed.), *Vztahy, jazyky, těla: Texty z 1. konferencie českých a slovenských feministických studií* (Praha: Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze & Ermat, 2007), s. 298–312.

¹¹ Výbornú kritiku týchto konštrukcií feministickej minulosti podáva Clare Hemmings, *Why Stories Matter: The Political Grammar of Feminist Theory* (Durham: Duke University Press, 2011).

Vogel videli ako zúročenie feministických diskusií, povedané všeobecne, v ľavej časti politického a teoretického spektra, ktoré sa začali prinajmenšom v roku 1969 publikovaním textu Margaret Benston *The Political Economy of Women's Liberation*¹² a ďalej sa rozvíjali hlavne v sedemdesiatych rokoch 20. storočia.

Hlavnou teoretickou otázkou, ktorú si kládol feminizmus od vzniku hnutia za oslobodenie žien (*women's liberation movement*, teda hnutia, ktoré už kriticky reagovalo na liberálno-feministickú analýzu situáciu z pera Betty Friedan a návrhy na jej riešenie prezentované v USA National Organization for Women), bola otázka skúmajúca príčiny útlaku žien a povahu tohto útlaku. Radikálny feminizmus identifikoval ako príčinu špecifický mocenský systém utvárania a udržiavania rodovej nadvlády, ktorý v závislosti od teoretických formulácií nazval patriarchát či pohlavno-rodový systém.¹³ Z pohľadu feministickej teórie išlo o podstatný teoretický krok – útlak žien tak nebol sekundárnym dôsledkom systémov moci, ktorých pôsobenie primárne cielilo na vytvorenie napríklad triednej (teda dôsledkom kapitalizmu) či rasistickej (teda dôsledkom rasizmu) spoločnosti. Socialistické feministky, poučené radikálnym feminizmom, usilovali o pochopenie útlaku žien prostredníctvom materiálneho základu, ktorý bolo treba špecifikovať.

Diskusiu o útlaku žien z historicko-materialistickej perspektívy otvoril už uvedený text Margaret Benston. Na rozdiel od tých vysvetlení útlaku žien, ktoré hľadali jeho zdroj v ženských sociálnych rolách, ženskej sexualite či v ideologických štruktúrach, sa Benston zamerala na úlohu práce v domácnosti. Podľa Benston práca v domácnosti produkuje úžitkovú hodnotu, no domácnosť sa už nechápe ako priestor spotreby, ale výroby. Ženy sú v dôsledku toho (na rozdiel od mužov) vnímané ako „istá skupina ľudí, ktorá je zodpovedná za produkciu jednoduchých úžitkových hodnôt prostredníctvom činností spojených s domovom a rodinou.“¹⁴ Ako naznačuje uvedené tvrdenie, novátorstvo Margaret Benston spočívalo jednak v tom, že ako priestor či ako inštitúciu, kde sa vytvára útlak žien, označila rodinu a domácnosť (na rozdiel napríklad od trhu práce) – rodina teda nebola súčasťou nadstavby, ale útlak žien v nej mal svoj materiálny základ. Jej prínos spočíval v uchopení procesov v rodine pomocou marxistických pojmov. Ako dôležitý impulz pre vlastné myslenie to oceňuje aj Vogel.¹⁵ Ak dlho nebolo zrejmé,

¹² Margaret Benston, „The Political Economy of Women's Liberation“ (1969), in Rosemary Hennessy, Chrys Ingraham (eds.), *Materialist Feminism: A Reader in Class, Difference, and Women's Lives* (New York & London: Routledge, 1997), s. 17–23.

¹³ Pre teóriu patriarchátu pozri Kate Millett, *Sexual Politics* (1969) (New York: Columbia University Press, 2016); pre teóriu pohlavno-rodového systému pozri Gayle Rubin, „The Traffic in Women: Notes on the ‚Political Economy‘ of Sex“, in Rayna R. Reiter (ed.), *Toward an Anthropology of Women* (New York: Monthly Review Press, 1975), s. 157–210.

¹⁴ Benston, „The Political Economy of Women's Liberation“, s. 19.

¹⁵ Vogel, „She Was My Kind of Scientist“, nestránkované.

čo presne vytvára prepojenie medzi dvomi veľkými systémami kapitalizmu a patriarchátu, práca v domácnosti dala na túto otázku aspoň dočasnú odpoveď.

Povahe práce v domácnosti v kapitalizme sa venovala dlhá debata v priebehu celých sedemdesiatych rokov. Podnietilo ju hnutie *Mzdy za prácu v domácnosti* a priniesla v zásade dva hlavné postoje, formulované v rámci Marxovej teórie hodnoty.¹⁶ Kým zástankyne ortodoxnejšieho postoja (ako sú Margaret Benston či Lise Vogel) tvrdia, že práca v domácnosti je neproduktívna práca, ktorá nevytvára nadhodnotu, zástankyne menej ortodoxnejšieho postoja (najmä teoreticky hnutia *Mzdy za prácu v domácnosti* – Mariarosa Dalla Costa, Selma James a Silvia Federici) považujú prácu v domácnosti za produktívnu prácu vytvárajúcu nadhodnotu,¹⁷ či už priamo alebo nepriamo, a teda pre kapitalizmus zásadnú.¹⁸ Predstaviiteľky hnutia *Mzdy za prácu v domácnosti* tvrdili, že práca v domácnosti je produktívna, lebo produkuje špecifický tovar, pracovnú silu. Dalla Costa v texte *The Power of Women and the Subversion of Community* píše: „Práca v domácnosti nie je špecificky ‚ženská práca‘; ženu pranie a upratovanie nenapĺňa ani nevyčerpáva o nič viac alebo menej ako muža. Vzhľadom na to, že táto práca slúži reprodukcii pracovnej sily, ide o istú sociálnu službu. Zásluhou toho, že kapitál umožnil vzniku štruktúry rodiny, ‚oslobodil‘ muža od týchto funkcií tak, že je celkom ‚slobodný‘ a preto k dispozícii pre *priame* vykorisťovanie; je slobodný, dostatočne ‚zarábať‘ na to, aby ho žena mohla reprodukovať ako pracovnú silu.“¹⁹ Domácnosť podľa týchto teoretičiek vlastne nie je nepodobná továrni. Len s tým rozdielom, že ženy v tejto továrni za svoju prácu nedostávajú mzdu. Mzdu za prácu nemajú žiadať kvôli uspokojeniu svojich nárokov na odmenu, ale preto, aby sa ukázala skutočná rola žien v reprodukcii kapitalizmu, v akumulácii kapitálu, a aby bolo možné prácu v domácnosti napokon aj

¹⁶ Pre podrobnú diskusiu miezd za prácu v domácnosti pozri Miroslava Mišičkovú, „Ženy a zmeny v reprodukcii: perspektíva marxistického feminizmu“, in Lubica Kobová (ed.), *Feministky hovoria o práci: Ako sa ženy stávajú subjektmi kapitalizmu* (Bratislava: ASPEKT, 2015), s. 67–99.

¹⁷ Prísne historicky vzaté však takto argumentuje už predstaviteľka Komunistickej strany USA Mary Inman v svojej práci *In Woman's Defense* v roku 1940: „Práca ženy, ktorá varí pre svojho manžela, vyrábajúceho pneumatiky v továrni Firestone v kalifornskom Southgate, je súčasťou výroby automobilových pneumatík v zásade v takej istej miere, ako sú súčasťou tejto výroby aj kuchári a čašníčky v jedálňach, v ktorých sa stravujú robotníci z fabriky Firestone. A tým, že doma vykonávajú spoločensky nutnú prácu, sa všetky manželky všetkých robotníkov v továrni Firestone podieľajú na výrobe Firestone Tires a ich práca je vpletená do pneumatík rovnako neodlučiteľne, ako je do nich vpletená práca ich manželov.“ Mary Inman, *In Woman's Defense* (Los Angeles: The Committee to Organize the Advancement of Women, 1940), s. 142. Na prácu Inman sa novšie odvoláva aj Silvia Federici.

¹⁸ Kathi Weeks, *The Problem with Work: Feminism, Marxism, Antiwork Politics, and Postwork Imaginaries* (Durham: Duke University Press, 2011), s. 119.

¹⁹ Mariarosa Dalla Costa, „Women and the Subversion of Community“ (1972), in Mariarosa Dalla Costa, Selma James, *The Power of Women and the Subversion of the Community* (Bristol: Falling Wall Press, 1975), s. 21–56, tu s. 33–34.

odmietnuť. Stručne povedané, mzdy za prácu v domácnosti nie sú suma peňazí, ale politická, antikapitalistická perspektíva.²⁰

Problémy diskusie o domácej práci boli prinajmenšom dva. Podľa Ehrenreich a Weeks diskusia zásluhou silného teoretického rámcovania Marxovou teóriou hodnoty degenerovala do prázdneho scholasticizmu. Ehrenreich ironicky tvrdí, že táto debata o nadhodnote podľa nej „nevyprodukovala nič hodnotné“.²¹ Weeks vecne konštatuje, že v nej napokon išlo o to, aby sa v spisoch Marxa našlo vhodné miesto, pomocou ktorého by sa definitívne preukázala konformita (a lojalita) socialistických feministiek k teoretickému dedičstvu marxizmu.²²

Vogel však výborne identifikuje, že problémom uvedenej diskusie o práci v domácnosti bolo (a domnievam sa, že naďalej je) aj to, že termíny produktívny a neproduktívny, majúce špecificky vedecký význam v Marxovej teórii, sa používali v morálnom význame. Vogel stojí na jednej strane sporu a preto uzatvára, že záver diskusie spočíval v tvrdení, že práca v domácnosti produkuje úžitkovú hodnotu a nemožno o nej uvažovať ako o produktívnej alebo neproduktívnej, pretože nevytvára nadhodnotu; a o ženách pracujúcich v domácnosti nemožno uvažovať ako o vykorisťovaných. Stále však pred socialistickými feministkami zostávala otázka, čo to teda práca v domácnosti vôbec je.²³ Povaha práce v domácnosti bola stále niečím, čo provokovalo socialisticko-feministické myslenie.

Ďalší pokus, ako zmeniť feminizmus na relevantný smer kritiky kapitalizmu a naopak, bola diskusia o teórii duálnych systémov či teórii dvoch systémov (*dual systems theory*), ktorá časovo nasledovala po diskusii o práci v domácnosti. Socialistické feministky sa vtedy obrátili k pojmom radikálneho feminizmu. Hlavným reprezentantom teórie dvoch systémov (patriarchátu a kapitálu), kombinujúcej socialistický a feministický (presnejšie radikálno-feministický) prístup, je text Heidi Hartmann *The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union*.²⁴ Hartmann chápe patriarchát a kapitalizmus ako systémy, ktoré sa rozvíjajú súběžne, no podľa autonómnych vnútorných logík. Hoci kapitalizmus môže využívať nerovné rodové vzťahy, jeho logika je rodovo slepá a kapitalizmus preto sám osebe nie je nutne patriarchálny. Hartmann

²⁰ Silvia Federici, „Mzda proti domácej práci“, in *Bod nula: Texty o mzde za domácu prácu* (Bratislava & Praha: Kolektívne proti kapitálu, 2013), s. 9–15, tu s. 9.

²¹ Barbara Ehrenreich, „Život bez otce: Promýšlení teorie socialistického feminizmu“, *Feministický kultúrny časopis ASPEKT* 8 (2000/2001), č. 1, s. 38–41, tu s. 39.

²² Weeks, *The Problem with Work*, s. 119.

²³ Vogel, *Marxism and the Oppression of Women*, s. 22–23.

²⁴ Heidi I. Hartmann, „The Unhappy Marriage of Marxism and Feminism: Towards a More Progressive Union“, in Lydia Sargent (ed.), *Women and Revolution: A Discussion of the Unhappy Marriage of Marxism and Feminism* (Boston: South End Press, 1981), s. 1–42. K tomu pozri aj charakterizáciu teórie dvoch systémov z pera Vogel in Vogel, *Marxism and the Oppression of Women*, s. 128.

rovnako ukazuje, že patriarchát existoval dlho pred kapitalizmom²⁵ a kapitalizmus preto nie je pre jeho pokračovanie nutný.²⁶ Kapitalizmus ani patriarchát nikdy neexistujú v akýchsi čistých formách. Existujú v historicky špecifických formách, a preto aj ich spojenie v tom, čo Hartmann nazýva patriarchálny kapitalizmus, je určené historicky. Teória dvoch systémov teda neposkytuje celkom uspokojivú syntézu. Patriarchát chápe ako „súbor sociálnych vzťahov medzi mužmi, ktoré majú materiálnu základňu a ktoré, hoci sú hierarchické, ustanovujú alebo utvárajú vzájomnú závislosť a solidaritu medzi mužmi, ktorá im umožňuje ovládať ženy“, pričom materiálным základom patriarchátu je „mužská kontrola nad ženskou pracovnou silou“.²⁷ Prepojenie medzi patriarchátom a kapitalizmom preto určuje stále pomerne nekonkrétne.

Na pozadí uvedených dvoch diskusií a nadväzujúc na ne prichádza Vogel, ktorej cieľom je predstaviť jednotnú teóriu útlaku žien a kapitalistického výrobného spôsobu. Zároveň to chce spraviť spoločne s riešením problému povahy práce v domácnosti. Podrobný výklad jej príspevku, ktorý predpokladá istú oboznámenosť s marxovskými kategóriami analýzy (a ktoré Vogel podrobnejšie vysvetľuje v 10. kapitole svojej práce, predchádzajúcej preloženej 11. kapitole), ponechajme na samotný text prekladu. Namiesto toho na záver zdôraznime dva dôležité príspevky Vogel v *Marxism and the Oppression of Women*.

Po prvé, Vogel stojí na počiatku teórií sociálnej reprodukcie, ktorá podľa nej vychádza z „teoretickej pozície: Triedny boj o podmienky výroby predstavuje hlavnú dynamiku spoločenského vývoja v spoločnostiach, pre ktoré je charakteristické vykorisťovanie. V týchto spoločnostiach si nadprácu privlastňuje vládnuca trieda a podstatnou podmienkou produkcie je neustála prítomnosť a obnova podriadenej triedy priamych výrobcov v pracovnom procese. Väčšinu nových pracujúcich potrebných pre doplnenie tejto triedy spravidla zabezpečuje generačné nahradenie; v triednej spoločnosti zohráva preto zásadnú rolu schopnosť žien rodiť deti. Z hľadiska sociálnej reprodukcie je útlak žien v triednych spoločnostiach ukotvený v ich rozličnej pozícii vo vzťahu k procesom generačného nahradenia.“²⁸ Vogel však svoju argumentáciu rozvíja ďalej a tvrdí, že aktivity v domácnostiach sú len jeden zo spôsobov reprodukcie pracovnej sily, tá sa totiž môže diať aj v pracovných táboroch, na internátoch či ubytovniach. Pracovná sila môže byť okrem generačného nahradenia doplnená aj migráciou či zotročením.²⁹ Ak podľa Vogel považujeme rodinu za jediné miesto, kde sa udržiava pracovná sila,

²⁵ Ehrenreich tvrdí, že by v predkapitalistickom období mal aj zostať. Por. Ehrenreich, „Život bez otce“, s. 38.

²⁶ Z čoho vyplynie aj záver, že patriarchát – na rozdiel od presvedčenia napr. Engelsa – môže a bude pokračovať aj po konci kapitalizmu, čo zase tvorí argument pre nutnosť neobísť feminizmus v antikapitalistickom boji.

²⁷ Hartmann, „The Unhappy Marriage“, s. 14 a 15.

²⁸ Vogel, *Marxism and the Oppression of Women*, s. 129.

²⁹ *Ibid.*, s. 139.

nutne tak nadhodnocujeme jej rolu v priamej produkcii a fetišizujeme ju na úrovni celkovej sociálnej reprodukcie, pretože za jediný zdroj obnovy pracovnej sily v spoločnosti považujeme generačné nahradenie.³⁰ Naša autorka sa stojí čo stojí chce vyhnúť funkcionalizmu, takému charakteristickému pre viaceré jej predchodkyne³¹ a tvrdí, že „okolnosti a výsledok procesov reprodukcie pracovnej sily sú podstatnou mierou nedourčené a kontingentné.“³² Keď sa však vráti k identifikácii toho, čo je materiálnym základom podriadenia žien v triednej spoločnosti, podľa nej to nebude deľba práce podľa pohlavia, ale to, že „počas obdobia tehotenstva a ranej starostlivosti o dieťa sú muži živiteľmi, zabezpečujúcimi obživu ženám.“³³ To, čo utvára materiálne podmienky sociálnej konštrukcie rodových odlišností, je teda sociálna organizácia biologickej odlišnosti. Ako pripomínajú Ferguson a McNally, „útlak žien nediktuje biológia *per se*, ale závislosť kapitálu na biologických procesoch charakteristických ženám – na tehotenstve, pôrode, dojčení, čo zaisťuje reprodukciu triedy pracujúcich.“³⁴ Preto kapitál a štát regulujú reprodukciu a rodový poriadok nadvládou mužov. Vogel napokon tvrdí, že konkrétna podoba usporiadania sociálno-reprodukčných vzťahov stojí v jadre útlaku žien, pochopenie sociálnej reprodukcie ako takej však nevyčerpáva.

Po druhé, jej teoretické podujatie je ukotvené v boji za ukončenie útlaku žien. V úvode svojej knihy kladie na komplexný prístup k útlaku žien pomerne vysoké nároky. Tie sú však dobre zrozumiteľné vo vzťahu k rámcom politického myslenia hnutia za oslobodenie žien v poslednej tretine 20. storočia v USA.³⁵ Takýto komplexný prístup musí podľa Vogel vyjsť zo záväzku k oslobodeniu žien a rovnosti všetkých; ďalej má usilovať o konkrétnu analýzu aktuálnej situácie žien a aj toho, ako vznikla; cieľom takéhoto prístupu má byť teória postavenia žien v spoločnosti, ktorá sa pridáva k historickému uchopeniu postavenia žien; má formulovať víziu oslobodenia žien, ktorá vyjde z poznania teórie a histórie; a napokon má vedieť odpovedať na „ženskú otázku“ aj v zmysle praktického programu a stratégie.³⁶

³⁰ *Ibid.*, s. 141–142.

³¹ Tieto funkcionalistické prístupy tvrdili, že rodina vznikla za účelom kapitálu – por. Susan Ferguson, David McNally, „Capital, Labour-Power, and Gender-Relations: Introduction to the Historical Materialism Edition of ‚Marxism and the Oppression of Women‘“, in Lise Vogel, *Marxism and the Oppression of Women*, s. xvii–xl, tu s. xxv.

³² Vogel, *Marxism and the Oppression of Women*, s. 144.

³³ *Ibid.*, s. 147.

³⁴ Ferguson, McNally, „Capital, Labour-Power“, s. xxix.

³⁵ Ten je možné nájsť vo výstižných opisoch Elizabeth Diggs, „What is the Women’s Movement?“, *Women: A Journal of Liberation* 2 (1971), č. 4, s. 10–13 a Alison M. Jaggar, „Political Philosophies of Women’s Liberation“, in Mary Vetterling-Braggin, Frederick A. Elliston, Jane English (eds.), *Feminism and Philosophy* (Totowa: Littlefield, Adams & Co, 1977), s. 5–21.

³⁶ Vogel, *Marxism and the Oppression of Women*, s. 36–37.

Vidíme teda, že hoci (ako tvrdí o niekoľko desaťročí po prvom vydaní knihy) bola cieľom Vogel teória ženského oslobodenia v abstraktno-teoretických rámcoch, teda teoretický, nie historický či sociologický projekt,³⁷ predsa svoju teóriu buduje v spojitosti s istým, i keď marginálnym socialisticko-feministickým hnutím.

Existuje dnes socialisticko-feministické hnutie či širšie hnutie triedy pracujúcich, ktoré by na svoje teórie mohlo klásť podobné nároky a svoje východiská by potrebovalo obdobne teoretizovať? Viaceré autorky teórie sociálnej reprodukcie tvrdia, že áno.³⁸ Uvažovanie o tom, aké spoločenské a politické sily sa môžu chopiť teórie sociálnej reprodukcie a jej ranej formulácie z pera Lise Vogel, ponechajme nateraz na ďalšie, otvorené premýšľanie.

³⁷ Lise Vogel, *Marxism and the Oppression of Women*, s. 187.

³⁸ Por. Tithi Bhattacharya, „How Not To Skip Class: Social Reproduction of Labor and the Global Working Class“, in Tithi Bhattacharya (ed.), *Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentring Oppression* (London: Pluto Press, 2017), s. 68–93; Cinzia Arruzza, „From Social Reproduction Feminism to the Women’s Strike“, in *ibid.*, s. 192–196.

PŘEKONÁNÍ DOMÁCÍ PRÁCE

Lise Vogel

V předchozí kapitole jsme představili některé základní koncepty, které náleží k reprodukci pracovní síly, a s jejich pomocí se zaměřili na otázku útlaku žen v třídní společnosti. Nyní můžeme přikročit k otázce útlaku žen v kontextu kapitalistické společenské reprodukce. V kapitalistických společnostech dochází k vykořisťování prostřednictvím přivlastnění nadhodnoty, přičemž nadpráce se projevuje ve formě námezdní práce. Pracovní síla nabývá specifické podoby zboží, které se nakupuje a prodává na trhu. Toto zboží má podle Marxe tu velmi specifickou vlastnost, že je zdrojem hodnoty. Ačkoli podléhá tržní směně, není to zboží jako každé jiné, jelikož není produkováno kapitalistickým způsobem. Namísto toho jistý proces reprodukce nositelů pracovní síly, kterou lze vykořistit, soustavně zpřítomňuje pracovní sílu jako zboží. Takový proces je jednou z podmínek pro existenci kapitálu. Marxovými slovy pracující

ustavičně produkuje objektivní bohatství jako kapitál, jako moc, která je mu cizí, která jej ovládá a vykořisťuje, a kapitalista právě tak ustavičně produkuje pracovní sílu jako subjektivní zdroj bohatství, oddělený od prostředků svého vlastního zpředměťování a realizace, jako abstraktní zdroj existující v pouhé dělníkově tělesnosti, zkrátka produkuje dělníka jako námezdního dělníka. Toto ustavičné reprodukování čili zvětčování dělníka je *conditio sine qua non* kapitalistické produkce.

Podobně dramatická tvrzení jsou v širším slova smyslu platná, ale nepomáhají objasnit

teoretické postavení reprodukce pracovní síly v kapitalistické společnosti, a ještě méně pak způsob, jakým k ní dochází.¹

Kapitalistická reprodukce vyžaduje, aby byla pracovní síla k dispozici jako zboží, které lze zakoupit v odpovídající kvantitě i kvalitě za odpovídající cenu. Tyto potřeby, jakkoli nedokonale, mění kontury procesů, jejichž prostřednictvím se zachovávají nositelé pracovní síly, a současně se pracovní síla (*labour force*) jako celek stále znovuustavuje v souladu s budoucími potřebami. Způsob, jakým prodejci pracovní síly žijí své životy, je kapitalistické třídě v principu lhostejný. Pro nositele pracovní síly je naopak středobodem jejich zájmu. V tomto smyslu jsou podmínky, za kterých dochází k reprodukci pracovní síly, mezi které patří určení její ceny, vždy výsledkem třídního boje.

Několik charakteristik reprodukce pracovní síly a útlaku žen v kapitalistické společnosti vyplývá ze samy logiky kapitalistické akumulace. Snad nejpodstatnější je osobitá podoba, kterou na sebe bere nutná práce. Nutnou práci můžeme rozdělit na dvě složky. První můžeme označit jako společenskou složku nutné práce a v kapitalistickém produkčním procesu je neodmyslitelně spjata s nadprací. Jak ukázal Marx, pracovní den se v kapitalistickém zaměstnání skládá z určitého objemu času, během kterého pracující vytváří hodnotu odpovídající hodnotě zboží, které je nezbytné pro reprodukci jeho nebo její vlastní pracovní síly. Tu Marx označuje jako nutnou práci pracujícího nebo pracující, která odpovídá jeho nebo její mzdě. Po zbytek pracovního dne vytváří nadhodnotu pro kapitalistu, tedy hodnotu, za kterou placen nebo placena není. Pracující nicméně nepozoruje žádný předěl mezi nutnou prací a pracovní dobou, kdy vytváří nadhodnotu. Mzda jako by pokrývala obě části. Marx tvrdil, že „forma mzdy tedy stírá jakoukoli stopu rozdělení pracovního dne na nutnou práci a nadprací, na placenou a neplacenou práci. Všechna práce se jeví jako placená práce.“²

Marx neidentifikoval druhou složku nutné práce v kapitalistické společnosti, tu, kterou můžeme nazvat domácí složkou nutné práce – či domácí práci. Domácí práce je objem nutné práce, který se odvádí mimo sféru kapitalistické produkce. Aby mohlo docházet k reprodukci pracovní síly, je nutná jak domácí, tak společenská složka nutné

¹ Karl Marx, Friedrich Engels, *Spisy*, svazek XXIII: Kapitál. Díl první, přel. Th. Šmeral (Praha: Svoboda, 1986), s. 609; podobná tvrzení najdeme na s. 533, 537, 538 a 542 anglického vydání (Karl Marx, *Capital. Volume 1* (Moscow: Progress Publishers, 1971)), a také v Karl Marx, *Rukopisy Grundrisse II*, (Praha: Svoboda, 1976), s. 72, 308–309, 350 n. Marxova slavná slova, že pracující „patří sám sobě a vykonává životní funkce mimo výrobní proces“, že tyto procesy „může kapitalista klidně přenechat pudu sebezáchovy a rozmnožování dělníků“ (Marx, *Kapitál. Díl první*, s. 610–611), implicitně připouští reprodukci pracovní síly jako proces, který musí nadále stát vně kapitalistické produkce zboží. V těchto nešťastných formulacích, které jsou právem terčem feministické kritiky, neotevřívá žádný prostor pro teoretické zkoumání a získání skutečného teoretického vhledu. Molyneux tvrdí, že „domácí práce, kterou vykonávají individuální nositelé pracovní síly, není součástí teorie kapitalistického produkčního způsobu,“ současně však nepopírá potřebu marxistické analýzy domácí práce v kapitalistické společnosti. Viz Maxine Molyneux, „Beyond the Domestic Labour Debate“, *New Left Review* (1979), č. 3–27, zde s. 20.

² Marx, *Kapitál. Díl první*, s. 575.

práce. Mzdy sice mohou pracujícím umožnit nakupovat zboží, ale dodatečnou – domácí – práci je obecně nutné vykonávat před jejich konzumací. Řada z těchto pracovních procesů je navíc spojena s generačním nahrazováním pracovní síly. V kapitalistických společnostech má tedy vztah mezi nadprací a nutnou prací dvě stránky. Na jednu stranu je hranice mezi nadprací a společenskou částí nutné práce zastřena vyplácením mzdy v kapitalistickém pracovním procesu. Na druhé straně domácí část nutné práce je oddělena od sféry námezdní práce, prostoru, v němž se odvádí nadpráce.

S tím, jak pokračuje akumulace, vyostřuje se rovněž rozpor mezi námezdní a domácí prací. Nutkání kapitalismu posilovat nadhodnotu navyšováním produktivity – především prostřednictvím industrializace – vytváří zásadní prostorový, časový a institucionální předěl mezi domácí prací a kapitalistickým produkčním procesem. Kapitalisté musí organizovat produkci tak, aby se stále větší podíl odehrával pod jejich přímým dohledem v dílnách a továrnách, kde se vykonává námezdní práce vždy po vymezený čas. Námezdní práce nabývá povahy, která se zásadně liší od života pracujícího mimo zaměstnání, včetně jeho nebo její účasti na domácím komponentu nutné práce. Současně mzda umožňuje procesy každodenní sebezáchovy a generační obměny, případně ji doplňují nebo nahrazují státní příspěvky. Společenská složka nutné práce zprostředkovává reprodukci pracovní síly nepřímou, prostřednictvím peněz, které se musí směnit, aby si pracovník mohl pořídit určité zboží. Tyto dvě charakteristiky – oddělení námezdní práce od domácí práce a vyplácení mezd – nabývají materiální podoby se vznikem vyčleněných míst a sociálních jednotek, které jsou určeny pro vykonávání domácí práce. Jejich převažující formou ve většině kapitalistických společností jsou dělnické rodiny umístěné v soukromých domácnostech, ale domácí práce se vykonává rovněž v pracovních táborech, kasárnách, sirotčincích, nemocnicích, věznicích a dalších podobných institucích.³

³ Jednotky domácí složky nutné práce můžeme analyzovat v kontextu takzvaného dvojího „oddělení“ přímého producenta, který „nevlastní“ ani „nemá v osobním vlastnictví“ prostředky a podmínky pro kapitalistickou produkci. Výplata mzdy a izolované místo pro výkon domácí práce jsou materiálním vyjádřením tohoto dvojího odcizení. Námezdně pracující si nemohou nárokovat ani přivlastnit nadhodnotu. Nemohou ani uvést do chodu, ani se zmocnit konkrétního pracovního procesu. V tomto smyslu výplata mzdy odpovídá skutečnosti, že pracující nedisponuje žádným vlastnictvím [produkčních prostředků], má pouze svou vlastní pracovní sílu. Prostorové, časové a institucionální oddělení místa pro domácí práci a místa pro námezdní práci odráží skutečnost, že pracující nemůže uvádět do pohybu nástroje společenské práce. Shrňme, že nositelé pracovní síly se nacházejí v situaci ne-vlastnění a indispozice prostředků a podmínek pro produkci. Pamatujme na Poulantzasovu charakteristiku podnikání jako „konkrétní podoby vztahu mezi ekonomickým a osobním vlastnictvím, kdy obojí připadá kapitálu“. Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary Capitalism* (London: New Left Books, 1975), s. 123. Viz také Louis Althusser a Etienne Balibar, *Reading Capital* (London: New Left Books, 1970) a Charles Bettelheim, *Economic Calculation and Forms of Property* (New York: Monthly Review Press, 1975). Jelikož tyto sociální jednotky zpřítomňují jednoznačný vztah k produkčním prostředkům a podmínkám – jmenovitě absence jejich soukromého nebo osobního vlastnictví na straně držitelů pracovní síly –, nelze je nahlížet jako soukromé enklávy, které se rozvíjí relativně oddělené od kapitalistické produkce.

V kapitalistických společnostech leží tíha domácí složky nutné práce nepoměrně na ženách, zatímco zajišťování zboží bývá nepoměrně zodpovědností mužů, kteří ji naplňují účastí na námezdní práci. Přidělování odlišných pozic mužům a ženám s ohledem na nadpráci a dvě zmiňované složky nutné práce, které obecně provází systém mužské nadřazenosti, vychází z dějinné tradice dělby práce postavené na útlaku, k níž docházelo v raných třídních společnostech. Dále jej posiluje specifický způsob oddělení domácí a námezdní práce, s nímž přichází kapitalistický produkční způsob. Domácí práce je stále ve větší míře vykonávána ve specializovaných sociálních jednotkách a její oddělování od námezdní práce v čase a prostoru jen dále posiluje nadřazenost mužů. Tyto podmínky vtiskují domácí práci její specifickou povahu.

Zkušenost nám říká, že povaha domácí práce v průmyslově-kapitalistické společnosti posiluje u mužů i žen pocit, že soukromý život a veřejný prostor jsou v ostrém protikladu. Hluboce institucionalizovaná hranice mezi domácí a námezdní prací v kontextu forem mužské nadřazenosti tvoří základ pro celou řadu silných ideologických struktur, které v plné síle žijí vlastním životem. Oddělení jednotek domácí práce se současně jeví jako přirozené oddělení žen a mužů. Uzavřený svět mimo dosah kapitalistické produkce se jeví jako časem prověřené, přirozené místo pro ženu. Zdánlivě univerzální rozdělení života na dvě sféry zkušenosti je vyjádřeno v řadě opozic, které stojí navzájem ve vztahu korelace: soukromé a veřejné, domácí a společenské, rodina a práce, ženy a muži. Tato ideologie oddělených sfér, která má kořeny v ekonomickém fungování kapitalistického produkčního způsobu a je posilována systémem nadřazenosti mužů, je natolik silná, že je nesmírně těžké ji překonat. V případě, že některé kategorie pracujících mužů dostávají mzdu, dostačující k uchování soukromé domácnosti, v níž pracuje žena, která nemá sama placené zaměstnání, nabývá tato ideologie velmi odolné institucionální podoby.

Puzení k akumulaci způsobuje v kapitalistických společnostech neustálé změny, včetně změn v kvantitě a povaze domácí složky nutné práce. Jak ukázal Marx, kapitalistická akumulace závisí na růstu nadpráce, která je přivlastňována ve formě absolutní a relativní nadhodnoty.⁴ Věnoval se těmto dvěma podobám zvětšující se nadhodnoty v podmínkách dané společnosti při kapitalistickém produkčním způsobu s desetiho-

Formu, skladbu a vnitřní strukturu zvláštního souboru společenských jednotek, které figurují jako místa pro domácí práci, ve skutečnosti přímo ovlivňuje postup kapitalistické akumulace.

V omezeném smyslu jsou společenské jednotky, v nichž se odehrává domácí složka nutné práce, protikladem kapitalistických podniků. Bettelheimův rozbor „posouvání hranic“ podnikání, které provází vzestup monopolního kapitalismu, nabízí z tohoto pohledu podobné konceptuální uchopení vývoje rodinné domácnosti v kapitalistické společnosti. Například odebrání určitých funkcí soukromé domácnosti a nárůst kolektivní spotřeby představují analogické posuny hranic. Je třeba zdůraznit, že mluvíme-li o jednotkách domácí práce jako o protikladech jednotek kapitalistické produkce, neznamená to, že mezi ně klademe prostou paralelu.

⁴ Marx, *Kapitál. Díl první*, Kapitola desátá: Pojem relativní nadhodnoty; Kapitola čtrnáctá: Absolutní a relativní nadhodnota.

dinovým pracovním dnem, který byl rozdělen na pět hodin nutné práce a pět hodin nadpráce. Pokud je pracovní doba prodloužena řekněme na dvanáct hodin, kapitalisté si přivlastňují dvě hodiny absolutní nadhodnoty za každého pracujícího nebo za každou pracující. Jestliže rozsah nutné práce klesne, dejme tomu, na čtyři hodiny, přivlastňují si kapitalisté hodinu relativní nadhodnoty za každého pracujícího nebo za každou pracující. Zatímco oba procesy přispívají ke kapitalistické akumulaci, relativní nadhodnota obvykle hraje významnější roli, jelikož zavedený pracovní den jednotlivce lze prodlužovat jen do jisté míry. Marx analyzoval dva hlavní způsoby, jak se vytváří nadhodnota, které kapitalisté využívají: zavádění strojové produkce, technologické inovace apod. a snižování nákladů na prostředky obživy. Tyto způsoby dle Marxe společně napomáhají kapitalismu pronikat do všech oblastí společenského života.

Potřeba kapitálu zvyšovat nadhodnotu implikuje rozpor mezi domácí a námezdní prací. Domácí práce jako složka nutné práce potenciálně oslabuje zápal pracujících pro odvádění nadpráce v zaměstnání. Objektivně tak domácí práce soutěží s touhou kapitálu po akumulaci. Pokud někdo pracuje na své zahradě, sám si štípe dříví na zátop, vaří si a dochází šest mil do práce, má méně času a energie pro námezdní práci, než když si jídlo koupí v supermarketu, bydlí v domě s ústředním topením, obědvá v restauracích a dojíždí do práce veřejnou dopravou. Podobně jestliže někdo podporuje další osobu, například manželku, aby mohla zastat domácí práce, o to méně se může věnovat námezdní práci a jeho mzda musí pokrýt náklady na spotřebu obou. Jelikož se v kapitalistické společnosti odvádí domácí práce v soukromých domácnostech, má kapitalistická akumulace za následek tendenci oslabovat rozsah domácí práce v každé domácnosti. Tudíž se podstatně redukuje domácí složka nutné práce. Současně se více členů domácnosti může zapojit do námezdní pracující síly (*work force*) a tím zvyšovat celkové množství námezdní práce, kterou odvádí daná domácnost, což je fenomén příbuzný intenzifikaci pracovního výkonu jednotlivce. Zkrátka snižování objemu domácí práce potenciálně vytváří relativní a absolutní nadhodnotu.

Jedním z významných způsobů, jak redukovat domácí práci, je socializace jejích úkolů. Například veřejné prádelny, obchody s hotovými oděvy a řetězce rychlého občerstvení přemísťují úkoly spadající pod domácí práci do ziskového sektoru, kde představují další příležitosti pro kapitalistické podnikatele. Veřejné vzdělávání a zdravotnictví činí z určitých aspektů domácí práce odpovědnost státu a současně distribuuje náklady reprodukce pracovní síly na větší část společnosti prostřednictvím odvodů a daní. Celkový objem domácí práce ve společnosti lze také redukovat zaměstnáváním skupin lidí s omezenou osobní svobodou (práce vězňů, vojáků) a importem pracovní síly přistěhovalců z ciziny. Časem se tendence snižovat domácí práci začne různými způsoby odrážet v rodinách, v nichž se práce odvádí, a řadu z těchto změn již mapovali badatelky a badatelé v rovině změn v rámci rodiny a vztahu mezi prací a rodinou. Dopady této tendence na místa, v nichž se reprodukuje pracovní síla, ale které se nezakládají na příbuzenských vztazích (věznice, koleje, pracovní tábory pro přistěhovalce), dosud nebyly podrobeny podrobnému zkoumání.

Domácí složku nutné práce nelze v kapitalistické společnosti zcela socializovat. Hlavní překážka je ekonomická, jelikož náklady v oblastech, jako je výchova dětí a údržba domácnosti, jsou extrémně vysoké.⁵ Ziskové řetězce pro péči o děti na sebe zatím nechávají čekat a úklidové služby dosud nestlačily náklady dostatečně nízkou, aby na ně dosáhly dělnické domácnosti. Jistou roli hrají rovněž politické a ideologické překážky socializace domácí práce. Socializace práce, která byla původně odváděna doma, může být pocíťována jako útok na zavedený způsob života pracující třídy, jako tomu bylo při zavádění veřejného školství, kterému se bránila část militantních dělníků obávajících se kapitalistické indoktrinace. Nedávné rozšiřování pečovatelských služeb pro seniory bylo místy terčem kritiky jako údajný projev všeobecného úpadku hodnot takzvané tradiční rodiny. Dělnické rodiny v kapitalistických společnostech nicméně vcelku vítají pokroky na půdě socializace domácí práce. Oceňují tak ušetřenou práci a potenciál kvalitnější společenské zkušenosti.⁶ S jiným druhem politické zábrany na cestě k socializaci domácí práce se setkáme v případě pracujících přistěhovalců, kteří žijí na ubytovnách nebo v pracovních táborech. Podobná zařízení redukuje domácí práci a stlačují náklady na obnovu pracovní síly, ale, jak ukazují nedávné události v Jižní Africe, současně představují politickou hrozbu pro vládnoucí třídu, jelikož nabízí prostor pro organizaci. Nejzazší hranice socializace domácí práce je biologická. Domácí práci sice lze podle všeho významně redukovat na minimum prostřednictvím socializace většiny úkolů, základní fyziologický proces přivádění dětí na svět však bude nadále připadat ženám.⁷

Tendence v kapitalistických společnostech redukovat domácí práci nadále není ničím než obecným trendem. Konkrétní nastavení závisí na vývoji určité společnosti, jehož je důsledkem, a vliv na ně má třídní konflikt v dané společnosti. V tomto kontextu musíme analyzovat fenomény, jako je rodinná mzda, podíl žen na námezdní práci, diskriminace žen na trhu práce, ochranná legislativa a zákony týkající se dětské práce. Obecně řečeno konkrétní množství různých druhů domácí práce odváděné v určité společnosti je výsledkem boje mezi soupeřícími třídami na několika úrovních. Domácí práce ve

⁵ Emily Blumenfeld, Susan Mann, „Domestic Labour and the Reproduction of Labour Power: Towards an Analysis of Women, the Family and Class“ in Bonnie Fox (ed.), *Hidden in the Household: Women's Domestic Labour under Capitalism* (Toronto: Women's Press, 1980); Nancy Holmstrom, „Women's Work', The Family and Capitalism“, *Science and Society* 45 (1981), č. 2, s. 186-211.

⁶ Osvobozující potenciál socializace domácí práce byl zvláště patrný v devatenáctém a na počátku dvacátého století; viz Dolores Hayden, *The Grand Domestic Revolution: A History of Feminist Designs for American Homes, Neighborhoods, and Cities* (Cambridge, MA: M.I.T. Press, 1981).

⁷ Feministky se v touze po rovnosti a osvobození občas pokouší popřít roli biologie. Například Firestone volá po „osvobození žen od tyranie biologie všemi dostupnými prostředky,“ včetně mimoděložního umělého oplodnění. Shulamith Firestone, *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution* (New York: William Morrow and Co., 1970), s. 206. Viz Janet Sayers, *Biological Ethics: Feminist and Anti-Feminist Perspectives* (London: Tavistock Publications, 1982), která poukazuje na rozpornou a nematerialistickou povahu takových postojů.

skutečnosti hraje v rámci kapitalistické sociální reprodukce velmi rozpornou roli. Na jednu stranu utváří zásadní podmínku pro kapitalismus. Kapitalistická produkce pro svůj chod potřebuje pracovní sílu a pracovní síla se neobejde bez domácí práce. Na druhou stranu domácí práce stojí v cestě kapitalistickému puzení po zisku, protože omezuje rovněž dostupnost pracovní síly. Z pohledu kapitálu je tak domácí práce nenahraditelná a současně je překážkou pro akumulaci. V dlouhodobém horizontu se kapitalistická třída snaží stabilizovat reprodukci pracovní síly při nízkých nákladech a minimem domácí práce. Současně třída pracujících, ať už jako organizovaná síla nebo jako síla fragmentovaná v rozličných, navzájem si konkurujících sektorech, usiluje o co nejlepší podmínky pro vlastní obnovu, jejichž součástí může být určitá úroveň a určitý typ domácí práce.

Domácí práce potřebuje suroviny v podobě zboží v určitém množství a kvalitě, které si lze zakoupit za mzdy, jež pracující dostávají za prodávání své pracovní síly na trhu. Čím je výše mzdy určena?

Podle Marxe je hodnota pracovní síly určována množstvím společensky nutné práce, které je zapotřebí k vytvoření prostředků obživy nutných pro zachování a obnovení [pracovní síly] pracujícího. Hodnota pracovní síly se tedy rovná hodnotě zboží, které pracující potřebuje. Marx nicméně varuje, že do určení této hodnoty vstupuje „historický a morální element“. A určení hodnoty pracovní síly ovlivňují další dva faktory: za prvé náklady na vytvoření pracovní síly s odpovídající kvalifikací; za druhé „její přirozené rozdíly, zda jde o pracovní sílu mužskou nebo ženskou, zralou nebo nezralou“, skutečnost, která „vytváří velký rozdíl v nákladech na reprodukci dělnické rodiny a v hodnotě dospělého dělníka-muže“. Marx se při své argumentaci dopouští zjednodušení, když tvrdí, že je možné se zbavit důsledků těchto různorodých faktorů.⁸

Nedávné práce o hodnotě pracovní síly, především ty, které vznikaly v socialisticko-feministickém prostředí, ukazovaly na nejednoznačnosti v Marxově formulaci. Zvláště pozoruhodná je v této souvislosti debata o roli nepracujících žen a dalších osobách závislých na mzdě pracujícího. Otázka, jaký – zda vůbec nějaký – podíl má domácí práce na určení hodnoty pracovní síly, stála na začátku sáhodlouhé debaty známé jako „debata o domácí práci“ (shrnuji ji v druhé kapitole této knihy).⁹ Nejspokojivější odpověď na první otázku prve podal Ira Gerstein a podrobně ji rozvedl Paul Smith. Oba tvrdí, že domácí práce jako konkrétní, užitečná práce jednoduše převádí hodnotu zboží zakoupeného za mzdu v pracovní sílu, kterou vytváří pracující. Norma rodinné mzdy – mzdy placené jednomu pracujícímu-muži, která stačí na pokrytí spotřeby celé

⁸ Marx, *Kapitál. Díl první*, s. 553. Pro detailnější rozbor Marxova pojednání o hodnotě a ceně pracovní síly a mzdách, viz 4. kapitolu: Proměna peněz v kapitál, 1. část: Všeobecný vzorec kapitálu.

⁹ Lise Vogel, *Marxism and the Oppression of Women: Toward a Unitary Theory* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1983), Chapter 2: A Decade of Debate, s. 13–28 – pozn. red.

jeho rodiny – představuje pro Gersteina specifický případ, kdy „historický a morální element ovlivňuje určování hodnoty pracovní síly“.¹⁰ Mzdové normy nejenže zahrnují jisté množství a kvalitu zboží, ale implikují také určitou kvantitu a kvalitu domácí práce.

Mzda pracujících či pracujícíchho tedy odpovídá celkové hodnotě zboží, které je potřeba pro uchování a obnovení této osoby za určitých historicky daných podmínek. Tyto podmínky mohou, ale nemusí zahrnovat nepracující závislé osoby, jako jsou manželky, děti, starší rodiče a podobně. Existence rodinné mzdy pro některé pracující muže vyvolala diskuzi o tom, jak v takovém případě interpretovat „historický a morální element“. Podle některých představuje rodinná mzda vyšší životní standard, a tudíž vítězství pracujících třídy v boji s kapitálem. Rodinná mzda nicméně byla k dispozici pouze určitým sektorům pracujících třídy; většina domácností pracujících v kapitalistických společnostech si nevystačí s jedním příjmem. Jiní autoři proto tvrdí, že rodinná mzda funguje jako ústupek ze strany kapitálu vůči některým sektorům pracujících třídy výměnou za politickou stabilitu založenou na nadřazenosti mužů. Z takového úhlu pohledu se jedná nikoli o vítězství, ale o privilegium, kterého se dostalo dílčí skupině, pracujícím mužům. Tento spor nelze vyřešit na abstraktní rovině. Význam požadavku rodinné mzdy a jejího dosažení musíme hodnotit prostřednictvím konkrétní analýzy, nikoli logické dedukce. Mělo by být nicméně zřejmé, že přítomnost nepracující manželky snižuje hodnotu mužské pracovní síly, a nevyhnutelně tedy neznamená přínos pro kapitalistickou třídu. Právě naopak: mít manželku, která není součástí námezdně pracujících síly, znamená, že muž potřebuje dostatečně vysokou mzdu na to, aby pokryla spotřebu dvou dospělých. Kapitalistická třída si potřebnou úroveň vyhodnocuje velmi pečlivě; váží ekonomické náklady oproti politickým a ideologickým přínosům a tlakům.¹¹

Socialisté někdy vyzdvihují rodinnou mzdu jako součást obecnější strategie na obranu dělnické rodiny ve smyslu heterosexuální nukleární jednotky s vydávajícím mužem. Bránit právo pracujících třídy na co nejlepší podmínky pro vlastní obnovu nicméně neznamená ztotožnit se s určitou pevně danou společenskou formou. V některých situacích může požadavek rodinné mzdy ve skutečnosti vychýlit legitimní boj za co nejlepší možné podmínky pro reprodukci pracujících třídy jako nositele pracovní síly. Například

¹⁰ Ira Gerstein, „Production, Circulation and Value“ in *Economy and Society* 5 (1976), č. 3, s. 243 až 291. doi:10.1080/030851447600000013; Paul Smith, „Domestic Labour and Marx's Theory of Value“ in Annette Kuhn, AnnMarie Wolpe (eds.), *Feminism and Materialism: Women and Modes of Production* (Boston: Routledge and Kegan Paul, 1978). Smith se nevyrovnává s otázkou, kam směřuje hodnota obsažená v prostředcích obživy, které konzumují nepracující členové domácnosti, a neříká nic o rodinné mzdě. Implikuje, že osoby, které nejsou součástí pracovní síly, jaksi spadají mimo kapitalistický produkční způsob.

¹¹ Ke sporu o interpretaci rodinné mzdy viz Michèle Barrett a Mary McIntosh, „The ‚Family Wage‘: Some Problems for Socialists and Feminists“, *Capital and Class* 4 (1980), č. 2, s. 51–72. Pojednání o tom, jak žena, která není součástí námezdně pracujících síly, zvyšuje (spíše než by snižovala) hodnotu pracovní síly, viz Holmstrom, „Women's Work“ nebo Molyneux, „Beyond Domestic Labour Debate“.

tam, kde domácnosti vedené ženami tvoří větší část populace, požadavek rodinné mzdy nejspíše ohrozí pozici žen na trhu práce a bude prohlubovat rozdělení, která již existují v rámci pracující třídy. Konkrétní obsah socialistických požadavků v oblasti reprodukce pracovní síly (tak jako vždy i v jiných oblastech) musí vyplývat z konkrétní analýzy. První podmínka pro vytvoření takové analýzy zní, že socialisté a socialistky musí opustit rigidní ideologická pojetí rodiny z třídy pracujících jako neměnné sociální jednotky, v které – a žádné jiné – se udržuje a reprodukuje pracovní síla a která si vždy zaslouží rodinnou mzdu.

Je třeba si připomenout, že z perspektivy celkové sociální reprodukce není reprodukce pracovní síly pevně daný proces obnovy nějaké fixní jednotky populace. Kapitalistická reprodukce vyžaduje jen to, aby byla k dispozici víceméně adekvátní pracovní síla a ta uváděla v chod produkční proces. V podstatě mohou kapitalisté současnou pracovní sílu klidně upracovat k smrti, pokud budou mít možnost nabrat novou místní. V praxi obecně sahají po jiných alternativách. Obyčejně se aktivní pracovní síla společnosti skládá z určité kombinace již působících a nových pracujících, přičemž mezi ty nové počítáme děti již působících pracujících, příslušníky průmyslové rezervní armády a přistěhovalce.

Na této úrovni se z reprodukce pracovní síly stává otázka reprodukce pracující třídy jako takové. Pojem pracující třída je někdy interpretován tak, jako by se vztahoval výlučně na námezdně pracujících. V tomto smyslu by se jako ženy do pracující třídy počítaly jen ženy pracující v námezdní práci. Taková kategorizace opomíjí všechny, kdo nejsou součástí námezdně pracující síly – děti, staré lidi, hendikepované a nepracující ženy – a vykazuje je do teoretického zapomnění vně třídní struktury. Zde budu na pracující třídu nahlížet jako na soubor minulé, přítomné a potenciální námezdní práce společnosti spolu se všemi, jejichž zachování závisí na mzdě, ale kteří sami nevstupují do režimu námezdně pracující síly nebo do něj vstoupit nemohou. V každém okamžiku shrnuje aktivní pracovní sílu, průmyslovou rezervní armádu a tu část relativně přebytečné populace, která není součástí průmyslové rezervní armády. Dějiny kapitalismu nám ukazují, že součástí této poslední kategorie v určitých obdobích bylo jen velmi málo lidí kromě malých dětí a kojenců. I vážně hendikepovaní od narození byli někdy nuceni vstoupit na pracovní trh, a patřili tak, jakkoli v omezené míře, k průmyslové rezervní armádě.

Někteří analytici a analytičky pojmají ženy jako součást průmyslové rezervní armády, aby je mohli teoreticky zahrnout do pracující třídy. Tvrdí, že ženy tvoří rezervní sílu, kterou lze snadno povolát v obdobích rozšiřování produkce a opět vrátit domů, když už není potřeba. Nejenže se ženy účastní tohoto cyklického pohybu, ale představují stále významnější prvek současných plovoucích, latentních a stagnujících vrstev v průmyslové rezervní armádě. Nakonec většina rozborů naznačuje, že vstup žen do řad průmyslové rezervní armády je poměrně nedávný, a nechává nezodpovězenou otázku, jakou pozici měly v rámci pracující třídy do té doby. Zatímco se taková analýza žen s ohledem na jejich pozici v průmyslové rezervní armádě může jevit jako přesvědčivá, adekvátnější přístup by zohlednil, že podstatné části ženské populace dávno tvořily součást průmy-

slové rezervní armády, i když, jak tvrdil Engels, „teprve konjunktura pokaždé ukáže, že k ní patří“. Ženy z pracující třídy, které nejsou součástí rezervní armády, by v takové analýze tvořily součást relativně přebytečné populace.¹²

Otázka postavení žen s ohledem na průmyslovou rezervní armádu není ve skutečnosti teoretická, ale je výsledkem konkrétní analýzy. Které skupiny žen aktivněji přecházejí v dané společnosti mezi průmyslovou rezervní armádou a námezdní prací? Jak velké počty to jsou a jak silná je jejich participace v rozličných sektorech? Které skupiny zůstávají uvězněné v kategorii relativně přebytečné populace mimo rezervní armádu a proč? Jaké politické a ideologické překážky stojí v cestě ženám, aby se zapojily do námezdní práce? Jaké určující faktory jejich vstupu na pracovní trh jsme schopni pozorovat? V určitých kapitalistických společnostech například svobodné dcery v domácnosti svého otce smí pracovat, dokud se nevdají. Jinde mohou dcery z venkovských oblastí migrovat do průmyslových center, odkud významně podporují své rodiny na venkově. Ženy z přistěhovaleckých, nikoli místních domácností, případně černošky, ale nikoli bílé matky školou povinných dětí někdy mohou vstoupit do námezdní práce. Často manželky mohou pracovat až do narození dětí nebo poté, co děti začnou chodit do školy nebo se odstěhují. V obdobích rostoucí míry využívání námezdní práce mohou vydělávat i matky dětí předškolního věku. Jak uvádí Veronica Beechey,

otázku, kdo tvoří preferované zdroje průmyslové rezervní armády v dané historické situaci, musíme vždy zodpovídat v závislosti na konkrétních podmínkách. Nelze to odvodit z kapitalistické logiky, určující je třídní boj – strategie, které volí jednotlivé kapitály, praxe odborů a státní politiky, jež jsou samy výsledkem třídního boje.¹³

Beechey připomíná, že vdané ženy v Británii jsou významnou součástí průmyslové rezervní armády od druhé světové války. K tomu je třeba doplnit, že obecný trend v rozvinutých kapitalistických společnostech spěje k vyrovnávání participace mezi různými kategoriemi žen směrem k posilování účasti všech žen na námezdní práci. Například ve Spojených státech se poměry v zapojení do pracovní síly mezi různými skupinami žen vyrovnaly. S tím, jak se součástí pracující třídy stalo mnoho manželek bílé a černé pleti, pracuje více matek malých dětí a podobně.

¹² Bedřich Engels, *Postavení dělnické třídy v Anglii. Podle vlastních poznatků a autentických pramenů*, přel. J. Bílý, in Karl Marx, Friedrich Engels, *Spisy. Svazek 2* (Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957), s. 233–508, zde s. 320. Pro shrnutí současných pojednání o ženách a průmyslové rezervní armádě viz Margaret Simeral, „Women and the Reserve Army of Labor“, *Insurgent Sociologist* 8 (1978), č. 2–3, s. 164–179. Viz také Floya Anthias, „Women and the Reserve Army of Labour: A Critique of Veronica Beechey“, *Capital and Class* 4 (1980), č. 1, s. 50–63., Michèle Barrett, *Women's Oppression Today: Problems in Marxist Feminist Analysis* (London: Verso, 1980), s. 24–27.

¹³ Veronica Beechey, „Some Notes on Female Wage Labour in Capitalist Production“, *Capital & Class* 1 (1977), č. 3, zde s. 58.

Vyrovnaní podílu žen na celkové námezdní práci je specifickým projevem strukturální tendence kapitalistických společností směrem k volné dostupnosti veškeré pracovní síly. Podobně jako tendence k redukci domácí práce, také tato tendence je projevem nutkání ke kapitalistické akumulaci. Marx se jí explicitně věnoval v kontextu analýzy konkurence mezi jednotlivými kapitály. Kapitál se přesouvá ze sektorů s relativně nízkou mírou zisku do sektorů s vysokou mírou zisku, a přispívá tak k vyrovnávání míry zisků v různých produkčních odvětvích a mezi rozličnými individuálními kapitály. Čím mobilnější může být kapitál a pracovní síla, tím snáz a rychleji působí konkurence při ustavování průměrné míry zisku. V zásadě tak kapitalistická akumulace vyžaduje naprostou mobilitu pracovní síly a tudíž, řečeno s Marxem,

zrušení všech zákonů, které brání dělníkům stěhovat se z jedné produkční sféry do druhé nebo z jednoho místního střediska produkce do nějakého jiného. Lhostejnost dělníka k obsahu jeho práce. Co největší přeměnu práce ve všech produkčních sférách na jednoduchou práci. Že se dělníci zbaví všech předsudků svého povolání. Konečně – a zejména – podrobení dělníka kapitalistickému produkčnímu způsobu.

Tam, kde se mobilitě kladou překážky, nápor kapitalistické expanze se je snaží vytěsnit. Pokud určitá omezení přetrvávají, třeba do jisté míry odrážejí rozporuplné postavení kapitalistické třídy, která je chycená mezi protichůdnými tlaky: dlouhodobou poptávkou po dokonalé mobilitě, krátkodobými požadavky na různé kategorie pracujících a potřebou uchovat si politickou a ideologickou hegemonii nad rozdělenou pracující třídou. Dokud ženy zůstávají segregovány v rámci a současně i vně pracovní síly, podobné protichůdné faktory hrají významnou roli.¹⁴

Ženy jakožto ty, kdo primárně odpovídají za domácí práci, významně přispívají k udržování a obnově relativně přebytečné populace a také k udržování aktivní pracující síly. Jak pozoroval Marx, tradičně „společnost přebírá za pana kapitalistu alikvotním dílem povinnost uchovat mu jako rezervu pro příští použití v dobrém stavu jeho potenciální pracovní nástroj – ochránit jej před opotřebením.“¹⁵ Pracující třída nese největší díl nákladů na udržování nadpopulace a ženy třídy pracujících odvádí většinu vyžadované práce. Nicméně v té míře, v jaké ženy vstupují do sféry námezdní práce, tím méně se mohou starat o členy domácnosti, kteří nejsou v danou chvíli součástí pracující síly. V určitých situacích mohou výhody plynoucí kapitálu z posílené účasti žen na pracovní

¹⁴ Karel Marx, *Kapitál. Díl třetí*, přel. kol. (Praha: Svoboda, 1980), s. 190 [překlad upraven – pozn. red.]. Gaudemar rozvinul koncept tendence k dokonalé mobilitě pracovní síly. Jedinkrát se však nezamyslel nad překážkou, kterou představuje přítomnost domácí práce a rodinné domácnosti (Jean-Paul Gaudemar, *Mobilité du travail et accumulation du capital* (Paris: François Maspero, 1976)).

¹⁵ Marx, „*Grundrisse*“. *Ekonomické rukopisy z let 1857–1859, sv. II* (Praha: Svoboda 1974), s. 232.

síle vyvážit oslabení kapacity žen vykonávat domácí práci. Různé druhy zásahů ze strany státu pak mohou hrát významnější úlohu při udržování relativně přebytečné populace. Například ve Spojených státech se staří a hendikepovaní dostávají stále častěji do péče státních úřadů.

Dosud byl koncept reprodukce pracovní síly v kapitalistické společnosti líčen jako ekonomický fenomén. Politické a ideologické aspekty se v debatě objevovaly především při líčení způsobu, jakým strukturální tendence přítomné na ekonomické úrovni nabývají konkrétních forem v samotných společnostech. Existuje však rovněž podstatný politický fenomén, který pramení z ekonomického fungování kapitalistického produkčního způsobu. Tendence k rovnosti všech lidských bytostí, což je základní politický rys buržoazní společnosti, je vyjadřována na ekonomické rovině v rámci produkce a oběhu. (To neznamená, že rovnost mezi lidmi – byť jen formální – je nevyhnutelnou součástí kapitalistických produkčních vztahů. Ukazuje se, že na cestě k dosažení tohoto cíle se nachází celá řada překážek. Míra, v jaké se tato tendence k rovnosti uskutečňuje v určité společnosti, závisí na historickém vývoji, a zvláště na síle lidových sociálních hnutí mezi příslušníky podřízených tříd.)

Jak ukázal Marx, idea rovnosti na sebe bere rozličné podoby v různých společnostech a pevné základy získává pouze v kapitalistickém produkčním způsobu. „Předpokladem [rovnosti a svobody] jsou produkční vztahy, které se ve starověkém světě ještě neuskutečnily; ani ve středověku.“¹⁶ Pro analýzu útlaku žen jsou podstatné dva aspekty rovnosti v kapitalistické společnosti: za prvé, způsob, jakým je fenomén rovnosti mezi lidmi ukotvený ve fungování kapitalistického produkčního způsobu jako takového, a za druhé proměny tohoto fenoménu v průběhu vývoje kapitalismu.

Konkrétní podoba, jakou na sebe bere rovnost v kapitalistické společnosti, se nicméně nakonec odvozuje od specifické povahy zboží. Zboží je produkt práce, který v sobě nese jak hodnotu, tak užitnou hodnotu. Na prvních stranách prvního dílu *Kapitálu* Marx pečlivě analyzuje povahu zboží a ukazuje, že hodnota vychází z procesu homogenizace lidské práce. Směna zboží znamená, že nespočetné podoby konkrétních užitečných prací, které produkují určitá zboží, se stávají [kvalitativně] stejnými [měřitelnými jen na základě kvantity, množství abstraktní práce]. Ve směně se ukazuje, že „užitečná soukromá práce je směnitelná za každý [kvalitativně] jiný druh užitečné individuální práce, tedy považuje se za stejnou“. Zboží lze podrobit směně, protože každé zboží představuje určité množství téhož: abstraktní lidskou práci, tedy hodnotu. „Rovnost lidských prací dostává věcnou formu stejné hodnotovosti produktů práce.“ Existence hodnoty vyžaduje, abychom přestali brát zřetel na rozdíly mezi druhy práce. „Rovnost toto coelo [úplně]

¹⁶ Marx, „*Grundrisse*“. *Ekonomické rukopisy z let 1857–1859*, sv. I, (Praha: Svoboda 1971), s. 207. Viz také Friedrich Engels, „Pana Eugena Dühringa převrat vědy (Anti-Dühring)“, přel. M. Hrbek, Z. Sekal in Karl Marx, Friedrich Engels, *Spisy, Svazek 20* (Praha: Svoboda, 1966), s. 27–314, zde s. 113–116.

různých prací může záležet jen v abstrahování od jejich skutečné nerovnosti, v převedení na společný charakter, který mají jako vynakládání lidské pracovní síly, jako abstraktně lidská práce.¹⁷ V součtu je vyrovnání rozdílů v lidské práci základní charakteristikou kapitalistického produkčního způsobu, která dává základ utváření hodnoty. Expanze kapitalismu s sebou navíc nese další homogenizace práce. Akumulace vyžaduje, aby lidská práce stále více nabývala podoby nediferencované, abstraktní práce.

Právě pracovní síla, která při využití koná práci, je sama zbožím, jakkoli dosti specifickým. Jako každé zboží má pracovní síla svou hodnotu a užitnou hodnotu. Její hodnota, jak jsme viděli, sestává ze součtu hodnoty zboží, které jsou potřeba pro udržování a nahrazování jejího lidského nositele, kdy se berou v potaz specifické „historické a morální“ okolnosti. Užitná hodnota pracovní síly z pohledu kapitalisty představuje její schopnost při pracovní činnosti předávat větší hodnotu, než má ona sama, a tím vytvářet nadhodnotu. Pracovní síla jako zboží se nakupuje a prodává na trhu. Pracující vstupuje na trh se svým zbožím – pracovní silou – a hledá kupce. Podobně na trh vstupuje kapitalista a nese své zboží – peníze – a chce si koupit pracovní sílu. Oba jsou vlastníci, kteří chtějí prodat množství abstraktní lidské práce kondenzované v podobě zboží. Jako vlastníci zboží jsou oba obchodníci, kteří se setkávají na trhu, aby si nasmlouvali směnu – ujednali se o mzdě. Jejich transakce se řídí zákony zbožní směny. Aby si kapitalista zakoupil pracovní sílu pracujícího, musí nabídnout mzdu, která odpovídá hodnotě pracovní síly pracujícího. Marx věnoval značné úsilí tomu, aby ukázal, že tato směna ekvivalentů, kdy kupující a prodávající „vstupují ve vzájemný vztah jako rovnoprávní“,¹⁸ jde ruku v ruce s vykořisťující povahou kapitalistické produkce. Pravidla kapitalistického produkčního způsobu paradoxně kážou, že ve sféře oběhu musí panovat rovnost.

Aby si kapitalisté mohli kupovat pracovní sílu, její nositelé musí být schopni ji prodávat. Nositelé pracovní síly tedy musí vstupovat na trh jako nezávislí obchodníci, kteří usilují o směnu ekvivalentního zboží. Jak Marx ironicky poznamenal, námezdní pracující musí být „svobodni ve dvojím smyslu“. Za prvé musí být svobodnými vlastníky své pracovní síly, schopni se jí zbavit, pokud si to přejí. Nemohou být například svázáni feudálními restrikcemi, být osobně závislí a neschopní autonomního jednání. Za druhé musí být osvobozeni od možnosti využít svou pracovní sílu pro své záměry jiným způsobem. Ti, kdo mají k dispozici jiné zdroje obživy, se jen tak nepodřídí požadavkům kapitalistů. Právě tato dvojí svoboda žene pracující na trh, aby zde prodávali svou pracovní sílu.¹⁹

¹⁷ Marx, *Kapitál. Díl první*, s. 97, 99. Viz také Marx, *Kapitál. Díl první*, kapitola 1, oddíly 2 a 4; Karl Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy* (Moskva: Progress Publishers, 1970), kapitola 1; Isaak Illich Rubin, *Essays on Marx's Theory of Value* (Detroit: Black and Red, 1972), kapitoly 10–14.

¹⁸ Marx, *Kapitál. Díl první*, s. 196. Viz rovněž *ibid.*, v anglickém vydání s. 156–157, 164–166, 172, 188, 547–550. O zákonech zbožní směny, viz *ibid.*, s. 88–96, 106–115.

¹⁹ *Ibid.*, s. 197–200. Tato „dvojí svoboda“ ztělesňuje dvojí oddělení, kterému jsme se věnovali v poznámce č. 3.

Rovnost lidí platí ve sféře oběhu, kde se pracovní síla nakupuje a prodává. „Věc ovšem,“ pozoruje Marx, „vypadá docela jinak, bereme-li kapitalistickou produkci v nepřetržitém toku jejího obnovování, a jestliže místo jednotlivého kapitalisty a jednotlivého pracujícího vezmeme celek, třídu kapitalistů, a proti ní pracující třídu. Tím bychom však použili měřítko, které je zbožní produkci naprosto cizí.“²⁰ Třídní vztahy jsou zakořeněny v procesu kapitalistické produkce, nikoli ve sféře oběhu, kde se uzavírají jednotlivé dohody o mzdě. Právě při produkčním procesu se spotřebovává pracovní síla, která byla zakoupena na trhu, a tam také vzniká nadhodnota. Ve sféře produkce řídí vztahy mezi kapitalisty a pracujícími pravidla vykořisťování a ekonomické moci, nikoli politické rovnosti.

Mocné síly třídního útlatku se tedy skrývají za tendenci k rovnosti jednotlivců, kterou pozorujeme ve sféře oběhu. Fenomén individuální svobody nicméně není iluzorní projekcí kapitalistických společenských vztahů. Je to spíše skutečná tendence ukotvená v třídním vykořisťování logikou, která je vlastní kapitalistické reprodukci. Kapitalismus kombinuje politickou svobodu s ekonomickými omezeními a vytváří napětí, které je charakteristické pro buržoazní společnost. Právě tento rozpor analyzoval Lenin v rámci konceptu demokratických práv.

Rovnost jednotlivců tedy není jednoduše abstraktní politický princip nebo falešná ideologie. Je to komplexní jev s materiálními kořeny v kapitalistických produkčních vztazích. S rozvojem kapitalismu se více a více společenských procesů ocitá pod nadvládou kapitálu a souběžně s tím sílí tendence k homogenizaci lidské práce a potenciálně k posilování rovnosti mezi lidmi. Ve skutečnosti se tyto tendence setkávají s řadou překážek a dějiny nám ukazují, že kapitalismus je ve skutečnosti kompatibilní se stratifikovaným pracovním trhem a stejně tak se značně nedemokratickými politickými pořádky. Dokonce i ve společnostech s relativně přerušovanou zkušeností s demokracií prochází fenomén rovnosti mezi lidmi v čase významnými proměnami.

V raných fázích kapitalistické společnosti se fenomén rovnosti mezi lidmi formoval v podmínkách feudálních majetkových a osobních omezení. Raný kapitalismus rozšířil inspirativní příslib svobody od těchto omezení na všechny lidi bez rozdílu. Otroci, nevolníci i svobodní obyvatelé, vlastníci i nemajetní, muži i ženy – těm všem kapitalismus nabízel naději na rovnost, svobodu a osvobození. Zatímco někteří se dočkali naplnění příslibu rovnosti, rozsáhlé části populace setrvaly v nesvobodném postavení nebo jim přinejmenším byla upřena plná občanská a politická rovnost. Deklarace nezávislosti například hlásala, že patří mezi „samozřejmé pravdy, že všichni lidé jsou stvořeni sobě rovni, že jsou obdařeni svým Stvořitelem určitými nezczizitelnými právy, že mezi tato práva náleží život, svoboda a sledování osobního štěstí“.²¹ Ústava Spojených států amerických nicméně z rovného občanského postavení vylučovala otroky, ženy a nemajetné

²⁰ *Ibid.*, s. 626. Viz rovněž citace v poznámce č. 16.

²¹ Citováno podle Jan Kuklík, Jan Seltenreich, *Dějiny angloamerického práva* (Praha: Leges, 2011), s. 490 – pozn. red.

lidi. Značná část dějin uplynulého století však reflektuje boje o dosažení základní svobody nakládat se sebou samým a svým majetkem, která byla těmto skupinám upřena.²²

Dvě stě let od počátků průmyslového kapitalismu jsou hrozivé občanské a politické nerovnosti převážně věcí minulosti. Buržoazní příslib rovnosti je však nadále ve hře a dosud probíhají kampaně za to, aby byl uskutečněn ještě důsledněji. Dnes jsou typy osobních rozdílů, které by se měly vyrovnávat, mnohem jemnější. Například ve Spojených státech amerických černoši a ženy dál vedou dávno započaté boje, ale nyní s mnohem jemněji načrtnutou definicí diskriminace. Krom toho každá etnická a rasová skupina s vlastními dějinami se organizuje, aby vymazala vlastní specifické dědictví nerovnosti. A řada dalších částí společnosti, které byly identifikovány jako kolektivně odlišné – homosexuálové, staří nebo hendikepovaní lidé, lidé, kteří se léčí z duševních chorob, dokonce i obézní lidé – předkládá důkazy své diskriminace a bojuje za svá práva.

Požadavek rovnosti koncem dvacátého století do jisté míry reflektuje trend ke zdokonalování podmínek pro volný prodej pracovní síly. Současně jsou ztělesněním značné homogenizace lidské práce, ke kterému došlo v souvislosti s rozšiřováním sféry „hodnoty“ v rozvinutém kapitalismu. Subjektivně odhalují zintenzivnění touhy po svobodě, kterou kapitalismus sliboval, ale nikdy zcela nenaplnil. Sám cíl rovnosti v buržoazní společnosti se nicméně – i přesto, že o jeho naplnění lidé usilují – stává méně přitažlivým, jelikož postupně ztrácí konotace osobní svobody a lidského osvobození. V posledních desetiletích dvacátého století se úžasné přísliby kapitalismu, že přináší rovnost a individuální naplnění, stále zřetelněji střetávají s jeho brutální skutečností. A pořád přetrvává jedna stará otázka, nyní se však klade s novou energií: proč vůbec prodávat vlastní pracovní sílu – ať už za rovných, nebo nerovných podmínek? Odpověď nabízí po celém světě socialistická hnutí, která slibují osvobození od vykořisťování samého.

S ohledem na rozpornou povahu rovnosti v kapitalistické společnosti mají potenciálně boje za demokratická práva podstatný revoluční náboj. Bojovat za rovnost znamená především požadovat co nejlepší podmínky pro lidi v rámci kapitalistické společnosti. Tyto podmínky jsou ze své podstaty značně omezené. Jak píše Lenin, „kapitalismus spojuje formální rovnost s hospodářskou, a tudíž sociální nerovností“.²³ Tendence k větší míře rovnosti má tedy značně rozporný výsledek. Čím více se demokratická práva rozšiřují na další osoby, tím víc se ukazuje utlačující ekonomická a sociální povaha kapitalismu. Boj za rovnost ohrožuje nadvládu kapitalistických společenských vztahů na dvou rovinách. Znamená příslib snižování rozdílů v utlačovaných třídách a mezi

²² Kvalitní pojednání o povaze nerovnosti ve Spojených státech v osmáctém a devatenáctém století viz Alan Dawley, *Class and Community: The Industrial Revolution in Lynn* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1976), s. 1–10, 60–68, 207–211; Ellen Carol DuBois, *Feminism and Suffrage: The Emergence of an Independent Women's Movement in America 1848–1869* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1978), s. 40–47; William Edward Burghardt Du Bois, *Black Reconstruction in America 1860–1880* (New York: Atheneum Publishers, 1971), kapitoly 1–2.

²³ V. I. Lenin, „K mezinárodnímu dni pracujících žen“, in V. I. Lenin, *Spisy. Svazek 30. Září 1919 – duben 1920* (Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1973), zde s. 413.

nimi a stejně tak mezi těmito třídami a jinými částmi společnosti tím, že staví všechny do víceméně rovné pozice. Současně odhaluje, že se buržoazní společnost zakládá na třídním vykořisťování, nikoli na rovnosti jednotlivců. Boj za demokratická práva zdaleka přesahuje buržoazní reformismus a ukazuje za hranice kapitalismu.

Řadě skupin lidí o rozličné skladbě a povaze jsou v kapitalistické společnosti upírána rovná práva. Některé, jako například ty, které tvoří osoby afrického původu nebo potomci původních obyvatel Spojených států amerických, si nesou vlastní příběhy utlačovaných. Nerovnost členů těchto skupin se odvozuje od minulosti plné útlaku, která se neustále přenáší z generace na generaci a zatěžuje zkušenost každého utlačovaného od kolébky do hrobu. Jiné skupiny, jako jsou homosexuálové, hendikepovaní nebo staří lidé, se skládají z jednotlivců s určitými vlastnostmi, které získávají víceméně náhodně a u nichž původ nemusí hrát roli. Tyto vlastnosti, které mohou nebo nemusí být trvalé povahy, vytvářejí základ pro diskriminaci a upírání práv. Ženy v kapitalistických společnostech nepředstavují ani utiskovaný lid se specifickou sdílenou historií, ani soubor jednotlivců, které spojují určité vlastnosti. Představují 51 procent lidských bytostí, skupinu, která může přivádět na svět děti, a když tak činí, může tím poskytovat přísun pracovní síly kapitálu. Jejich nerovnost má, jinými slovy, specifickou povahu, která se liší od upírání demokratických práv jiným skupinám. Tato specifická povaha pramení z rozdílného postavení žen v kapitalistické sociální reprodukci. Podobně specifické jsou v případě žen také překážky k dosažení skutečné sociální rovnosti, které lze odlišit od překážek, které stojí v cestě jiným skupinám.

Pojednání v této kapitole nabízí teoretický rámec pro analýzu útlaku žen v kontextu kapitalistické sociální reprodukce. Postavení žen v kapitalistické společnosti charakterizují dva klíčové aspekty. V prvé řadě – tak jako ve všech třídních společnostech – jsou muži a ženy odlišně umístěni s ohledem na podstatné materiální aspekty společenské reprodukce. Vedle toho se ženám, tak jako mnoha jiným skupinám v kapitalistické společnosti, nedostává plných demokratických práv.

Odlišná pozice žen a mužů s ohledem na společenskou reprodukci se různí podle třídy. Ženy v pracující třídě mají nesrovnatelně vyšší míru odpovědnosti za domácí složku nutné práce, tedy za plnění stále se opakujících úkolů, kterými se udržuje a nahrazuje pracovní síla. V souladu s tím mají muži v pracující třídě nesrovnatelně více odpovědnosti za společenskou složku nutné práce, tedy za zajišťování prostředků pro obživu, které se vyskytují v podobě zboží, a muži mohou jen doufat, že tuto odpovědnost naplní vstupem do námezdní práce. V kapitalistické třídě mohou ženy nést nepoměrně vyšší míru odpovědnosti za procesy spojené s generační náhradou jednotlivých příslušníků třídy, zatímco muži zase za udržování procesů kapitalistické akumulace. (O analýzu toho, jaké ženy přesně spadají v současné kapitalistické společnosti do kategorie pracující třídy, se zde nyní nepokoušíme. Tato otázka je součástí značně diskutované a dosud zmatené marxistické analýzy současné třídní struktury. Dokud tento problém zůstane nedořešený, bude hnutí za emancipaci žen postrádat nezbytné teoretické vodítko.)

Zatímco jen některé ženy v kapitalistických společnostech provádějí domácí práce – konkrétně jsou to ženy v pracující třídě, které svým úsilím udržují a obnovují pracovní sílu, kterou je možné vystavit vykořisťování –, všechny ženy v kapitalismu trpí určitou mírou nerovnosti, přinejmenším na principiální rovině. Nedostatek rovnosti žen se stává specifickým rysem jejich útlaku v kapitalistických společnostech, odlišným od jiných třídních společností. Diskriminační konvence, které přežily z dřívějších třídních společností, jsou doplněny a posíleny nově vyvinutými mechanismy buržoazní politické diskriminace. Jak právní systém, tak soubor neformálních sociálních praktik podporují útlak a nerovnost žen. Kapitalismus současně slibuje rovnost všem lidem a jeho neschopnost poskytnout rovnost ženám je velmi citelná. Ženy, tak jako ostatní skupiny, kterým jsou upírána rovná práva, bojují za jejich dosažení. V minulosti se feministické hnutí zaměřovalo na hrubé nerovnosti v občanské společnosti, především ty, které byly ukotvené v právním řádu. V dnešních rozvinutých kapitalistických zemích boj proti nerovnosti pokračuje a nabývá podob, o kterých by se feministkám v devatenáctém století ani nezdálo. Ženy bojují za rovná práva v takzvané soukromé sféře, která byla dříve považována za víceméně mimo dosah právní a společenské nápravy. Bojují například za rovnost v domácnosti, svobodu volby v sexuálním životě a právo rodit nebo nerodit děti. V oblasti placené práce posouvají ženy otázku rovnosti za rámec požadavků po rovné odměně a rovných příležitostech a volají rovněž po rovné kompenzaci za práci srovnatelné hodnoty. Současné požadavky rovnosti v podstatě mnohdy kladou otázku po smyslu formální rovnosti ve společnosti založené na skutečné nerovnosti. Rozvinuté kapitalistické společnosti se navíc staly prvními třídními společnostmi, v nichž se zdá, že rozdíly mezi ženami a muži převažují nad rozdíly mezi třídami. V těchto zemích rozšiřování středních vrstev třídní struktury a rozvoj homogenizovaného konzumního způsobu života v kombinaci se stále ještě jednoznačnou hranicí mezi „ženským světem“ domácí práce a „mužským světem“ námezdní práce vytváří kontext, v němž se nerovnost ve srovnání s muži může jevit jako nejvýznamnější sociální faktor v životě žen. Je příliš snadné přehlížet zásadní odlišnost mezi pracující třídou a ostatními částmi společnosti. Socialistické feministky trvají na tom, že Jacqueline Kennedy Onassis není v žádném smyslu jejich sestrou, ale další rozlišení již nejsou tak zřetelná.

Specifická povaha útlaku žen v kapitalistických společnostech se zkrátka ustavuje dvojím postavením žen s ohledem na domácí práci a rovná práva. Zvláštní status žen současně představuje překážku pro jisté trendy, které jsou inherentní kapitalistické akumulaci. Překážky ženské účasti na pracovní síle a izolace v soukromých domácnostech tudíž zpomalují tendence k zmenšování objemu domácí práce a ve prospěch volné dostupnosti pracovní síly. Většina kapitalistických společností postupně sahá k omezování izolace žen spolu s posilováním ženské účasti na námezdní práci. Dokud trvá zvláštní status žen, může diskriminace vůči nim fungovat ve prospěch kapitálu. Například je již pravidlem, že mzdy v „ženských“ zaměstnáních jsou ostudně nízké. Na politické úrovni se nedostatek ženských práv dostává stále více do rozporu s tendencí rozšiřovat rozsah rovnosti v rozvinutých kapitalistických společnostech. Ve dvacátém

století se překážky rovnosti žen nesmírně oslabily, čímž se podařilo odhalit zásadní napětí mezi formální a skutečnou rovností. Pro mnoho žen, tak jako pro většinu příslušníků utlačovaných skupin v kapitalistické společnosti, se buržoazní rovnost ukazuje jako něco zcela jiného než osvobození ve spravedlivé společnosti.

Nerovné postavení žen jako skupiny představuje základ pro ženská hnutí, která sjednocují ženy z rozličných tříd a částí společnosti. Tato hnutí se liší co do explicitní či implicitní interpretace významu rovnosti. Některá mohou kupříkladu chápat rovnost žen a mužů v buržoazní společnosti jako cíl, který je ve své podstatě uspokojivý. Taková hnutí můžeme zcela náležitě označit za buržoazní ženská hnutí. Rozpory pozdního kapitalismu nicméně zvyšují pravděpodobnost toho, že ženská hnutí získají alespoň nějaké povědomí o rozdílu mezi buržoazní rovností a skutečnou sociální rovností. Na tomto základě se může začít rozvíjet ženské hnutí směřující k socialismu. V posledních dvaceti letech ženská hnutí v rozvinutých kapitalistických zemích mnohdy prokazovala takový potenciál. Bohužel se levice sotvakdy dokázala konstruktivně angažovat. Její slabost vycházela do jisté míry z nedostatku adekvátní teorie ženského útlaku.

Postoj, který se snažím rozvíjet a který analyzuje útlak žen v paradigmatu domácí práce a rovnoprávnosti, se do značné míry liší od většiny socialistických a socialisticko-feministických analýz. Socialisticko-feministická literatura mnohdy spatřuje útlak žen v kapitalistické společnosti v jejich dvojitě postavení na poli domácí práce a na poli práce námezdní. Pregnantně tuto skutečnost vyjádřily například Margaret Coulson, Branka Magas a Hilary Wainwright: „stěžejní rys postavení žen v kapitalismu je ten, že ženy jsou *jak* domácí, *tak* námezdní pracující, že tyto dva aspekty rozhodně nejsou v harmonickém vztahu a že tato dvojitá úloha vytváří specifickou dynamiku jejich útlaku“. Jean Gardiner analyzovala totéž rozlišení v souvislosti s „dvojitým vztahem žen k třídní struktuře“: ženy se ke třídní struktuře vztahují přímo jako námezdní pracující a nepřímo jako rodinné příslušnice závislé na mužích a odpovědné za domácí práci.²⁴ Tento argument, který se zhusta objevuje v současné socialistické a socialisticko-feministické literatuře, se soustředí výlučně na ekonomické fenomény. Nedokáže pojmut útlak žen, které nespádají do pracující třídy, a nedokáže vysvětlit potenciál pro budování progresivních ženských organizací, které překračují hranice tříd, ani možné překážky stojící v cestě sjednocení žen z rozdílných rasových nebo národnostních skupin do jednoho ženského hnutí. Jinak řečeno, tvrzení, že útlak žen se zakládá na jejich dvojitě postavení s ohledem na domácí a námezdní práci, je ekonomistický. Jakkoli se socialisticko-feministické hnutí snaží osvobodit všechny ženy, pomoci budovat organizační autonomii a podtrhovat význam subjektivní zkušenosti, paradoxně přejímá přístup k útlaku žen, který se pramálo liší od ekonomismu, který provází značnou část

²⁴ Margaret Coulsen, Branka Magas a Hilary Wainwright, „The Housewife and Her Labour under Capitalism: A Critique“, *New Left Review* (1975), č. 89, s. 65; Jean Gardiner, „Women in the Labour Process and Class Structure“ in Alan Hunt (ed.), *Class and Class Structure* (London: Lawrence and Wishart, 1977), s. 159.

socialistické tradice. Naproti tomu argument, že útlak žen je zakořeněný ve dvojitým postavení žen vůči domácí práci a rovnoprávnosti, nabízí rámec jak pro pochopení postavení žen jako námezdní pracovní síly, tak pro analýzu, jak by mohlo široce pojaté hnutí za osvobození žen představovat zásadní složku boje za socialismus.

Ačkoli se povaha domácí práce a rovnoprávného statusu v době kapitalistické nadvlády v řadě ohledů změnila, útlak žen zůstává v kapitalistické společnosti její neodmyslitelnou součástí. Vládnoucí třídě se, tak jako v každé třídní společnosti, nějakým způsobem daří stabilizovat reprodukci pracovní síly historicky daným minimem nutné práce. Současná konstelace domácí práce, ženských práv a útlaku žen představuje výsledek konkrétních bojů o reprodukci pracovní síly.

Dokud přežívá kapitalismus, domácí práce bude nezbytná v zájmu jeho reprodukce, výrazně více ji budou vykonávat ženy a nejspíš ji bude provázet systém nadřazenosti mužů.

Nyní můžeme teoreticky situovat rodinu, která je součástí pracující třídy, v kontextu kapitalistické sociální reprodukce. Taková rodina je v podstatě místo založené na příbuzenských vztazích, v kterém se reprodukuje pracovní síla. Je sociálně izolovaná od sféry námezdní práce, tak jako většina jednotek pro domácí práci v kapitalistické společnosti. Obvykle na sebe bere podobu domácnosti nebo skupiny domácností, které jsou k sobě vázány sítěmi vzájemných závazků. Běžná pracující rodina se například může skládat z několika generací dospělých s dětmi, které žijí v nepříliš vzdálených pronajatých bytech. Případně může sestávat ze dvou osob, ať už s dětmi nebo bez, které žijí ve vlastním domě. Pokud jde o práci migrantů, jeden pracující se může zapojovat do života ve dvou domácnostech. V té, která se nachází v místě původu a může v ní žít příbuzný, a v další při práci, která se nachází v místě výkonu placené práce, kdy se může jednat například o ubytovnu nebo jiné ubytovací zařízení. Ve většině kapitalistických společností mají domácnosti třídy pracujících zásadní odpovědnost za procesy, které zachovávají, případně dodávají nové nositele pracovní síly.

Odvádění domácí složky nutné práce představuje materiální jádro domácnosti rodiny z třídy pracujících. Vzhledem k tomu, že tento úkol dosud v dějinách primárně vykonávaly ženy, a to v kontextu, jehož určujícím prvkem byla nadřazenost mužů, stává se rodina z třídy pracujících silně institucionalizovaným zdrojem útlaku žen. Jako pracující v domácnosti věnují ženy značné množství času zajišťování neplacených služeb námezdně pracujícím mužům, a tato situace je zdrojem antagonistického vztahu mezi pohlavími. Politická a sociální nerovnost žen a jejich boj za rovná práva navíc přináší další potenciální zdroj konfliktu mezi pohlavími. V atmosféře chronického napětí v soukromých rodinných domácnostech může útlak žen vypadat, jako by byl veden výlučně ze strany mužů, pramenil z pohlavím podmíněné dělby práce, která byla antagonistická napříč dějinami, a jeho ztělesněním byla rodina. Nicméně skutečnou materiální oporou pokračujícího útlaku žen a nerovnosti v kapitalistické společnosti není dělba práce podle pohlaví nebo rodina jako taková, ale je jí odpovědnost za domácí práci, která je nezbytná pro kapitalistickou sociální reprodukci.

Je třeba zdůraznit, že tyto poznatky poskytují jen nástin materiálního základu rodiny z třídy pracujících. Její skutečná podoba a povaha se mohou značně lišit v závislosti na konkrétním historickém vývoji té které kapitalistické společnosti. Ve zkušenosti rodin v pracující třídě se obvykle odráží její rozporná role v kapitalistické sociální reprodukci domácí práce a reprodukci pracovní síly. Na jednu stranu je pro rodinný život v kapitalistické společnosti typická nadřazenost mužů a útlak žen, jejichž důsledkem jsou rostoucí napětí a konflikty, které dokážou dále fragmentovat již rozdělenou pracující třídu. Na druhou stranu rodiny představují významné podpůrné instituce ve společenstvích lidí třídy pracujících: rodina dodává jejich soužití smysl a poskytuje blízkost a potenciálně nabízí také základnu pro odpor vůči snahám kapitalistické třídy vynucovat nebo rozšiřovat svou ekonomickou, politickou nebo ideologickou nadvládu. Jinými slovy, nelze říci, že by rodina byla pro pracující třídu hlavní oporou obrany a solidarity, jak se snaží tvrdit socialisté, avšak není to ani instituce, kterou natolik rozdírají vnitřní boje a mužská nadvláda, že bychom ji měli zrušit, jak tvrdí některé socialistické feministky. Rodiny v pracující třídě se, obecně vzato, vyznačují jak vzájemnou podporou, tak konflikty, které je drží pohromadě v dynamickém, ne nutně neměnném propojení. Až konkrétní zkoumání ukáže, jestli v dané situaci převažují podpůrné aspekty, anebo ty konfliktní. Kupříkladu při úspěšné stávce může být solidarita mezi rodinami z třídy pracujících zásadním faktorem, jakkoli tento obranný prvek života společenství pracujících rodin může po bitvě opět odeznít. V odlišném prostředí může stávka zaměstnaných mužů ztroskotat mimo jiné na tom, že se organizátorům stávky nepodaří zapojit na mužích závislé ženy a děti, a tím posílí již existující napětí v rodinách. Spory o rodinnou mzdu nebo segregaci struktury povolání podle pohlaví rovněž vycházejí z rozporných zkušeností rodinného života pracující třídy. Sociální dějiny devatenáctého a dvacátého století vskutku nabízí přehřel případových studií, na kterých se ukazuje klíčová, ale rozporná role rodiny patřící k pracující třídě: rodina představuje pro své členy útočiště před nátlakem kapitalistické akumulace, ale současně se v ní koncentrují patriarchální vztahy.²⁵

Koncem dvacátého století úspěch bojů pracující třídy a lidových bojů stále více závisí na mobilizaci nejen mužů, ale i žen. Mužský šovinismus a útlak žen v rodinách z pracující třídy tak představuje významnější překážku pro dosažení socialistických cílů než kdy dřív. Socialistické hnutí, které nekriticky podporuje současné podoby rodinného života pracující třídy nebo jen povrchně věnuje pozornost problému podřízení žen, riskuje, že si odcizí více než polovinu svých aktivistek a spojenců. Stejně tak platí, že lidová hnutí, která se zásadově staví proti mužskému šovinismu a útlaču žen, mají potenciál položit základy budoucí společnosti, v níž bychom dosáhli skutečné sociální rovnosti mezi ženami a muži.

²⁵ Rayna Rapp nabízí přehled literatury o těchto variacích v Rayna Rapp, „Family and Class in Contemporary America. Notes toward an Understanding of Ideology“, *Science & Society* 42 (1978), č. 3, s. 278–300.

Dokud bude společnost pod nadvládou kapitalistického produkčního způsobu, bude trvat protiklad mezi nadprací a nutnou prací, mezi prací námezdní a domácí. Jistě si lze představit, že tendence ke zrovnoprávnění a boj za jeho dosažení oslabí dělbu domácího komponentu nutné práce podle pohlaví na minimum, toto minimum by i tak stále přisuzovalo disproporční odpovědnost ženám na základě jejich schopnosti rodit děti a potenciálně tak poskytovat materiální základ systému nadřazenosti mužů. Ať se bude demokracie rozšiřovat jakkoli, nikdy nedokáže zrušit kapitalistické vykořisťování, a tudíž ani osvobodit ženy.

Ve společnosti, kterou neurčuje třídní vykořisťování, je vztah mezi procesy nadprodukce a reprodukce pracovní síly kvalitativně odlišný od vztahu, který panuje ve společnostech, kterým vykořisťování vládne. Nadpráce ve společnosti bez třídního vykořisťování se podle Marxe rozpoznává podle toho, jak obohacuje společenskou reprodukci, ne proto, že si ji přivlastňují soukromé zájmy. Nadpráce vytváří tu část celkového společenského produktu, který představuje nadhodnotu ve vícero ohledech. Část má nahradit vyčerpané produkční prostředky a rozšířit je, tvořit pojistný fond proti katastrofám, pokrýt správní náklady apod. Nadprodukt v takové společnosti rovněž zajišťuje kolektivní uspokojení potřeb, jako je vzdělání a zdravotní péče. A slouží k zaopatření těch, kteří se kvůli svému věku, hendikepu apod. nemohou podílet na produkci. Pro Marxe se nutná práce v takové společnosti zdá být zkrátka prací, „jejíž výrobek spotřebují individuálně přímo výrobci a jejich příslušníci“.²⁶ Práce, která přispívá k reprodukci pracovní síly, je navíc v antagonistickém rozporu s produkcí nadhodnoty. Antropoložky tento fenomén zkoumají u raných lidských společenství, kdy tvrdí, že „domácí“ nebo „rodinná“ produkce v takové společnosti je veřejnou produkcí.²⁷ Pro socialisty a socialistky beztřídní, případně „komunistická“ společnost, v níž veškerá práce – ať nutná, nebo nadpráce –, tvoří součást společenské produkce, představuje konečný cíl socialistické revoluce. Společnost musí na cestě ke komunistickému cíli projít dlouhým obdobím přeměny.

²⁶ Marx *Kapitál. Díl třetí, svazek II.*, s. 388. K tématu neantagonistického vztahu mezi nadprodukcí a reprodukci pracovní síly viz rovněž Karl Marx, *Kritika Gothajského programu* in K. Marx, F. Engels: *Spisy. Svazek 19* (Praha: Nakladatelství politické literatury, 1966); Marx, *Kapitál. Díl první*, v anglickém vydání s. 82–83, 496 a Marx, *Kapitál. Díl třetí*, v anglickém vydání s. 818–20, 847, 878. Ačkoli se řídím Marxovým územ, skutečnost, že zahrnuje pojmy nutná práce a nadpráce při analýze nevykořisťujících systémů, může být spíše matoucí, jak sám naznačuje, když uvádí, že „část toho, co dnes tvoří nadpráci, by se pak počítala jako nutná práce; mám na mysli práci vynaloženou na vytvoření fondu pro rezervy a akumulaci“. Marx, *Kapitál. Díl první*, v anglickém vydání s. 496.

²⁷ Mina Davis Caulfield, „Equality, Sex and Mode of Production“ in Gerald Berreman (ed.), *Social Inequality: Comparative and Developmental Approaches* (New York: Academic Press, 1981), s. 213. Viz rovněž Eleanor Leacock, „Women in Egalitarian Society“ in Renate Bridenthal a Claudia Koonz (eds.), *Becoming Visible: Women in European History* (Boston: Houghton Mifflin Co., 1977).

Co se děje s domácí prací, rodinou a útlakem žen během socialistické přeměny? Adekvátní odpovědi na tuto otázku lze samozřejmě vždy najít jedině v reálné zkušenosti konkrétní společnosti. Některé obecné rysy období přechodu jsou nicméně zřejmé.

Během socialistické přeměny v plné síle přetrvává opozice mezi dvěma složkami nutné práce – společenskou či veřejnou a domácí či soukromou. Veškerou produkci nelze náhle organizovat na komunistických základech. Ponechme si pojem domácí práce pro nutnou práci, která hraje roli při reprodukci pracovní síly mimo prostor veřejné produkce. Domácí práce evidentně hraje při socialistické přeměně významnou roli. Současně nastupuje na dlouhou cestu přeměny v integrální součást společenské produkce v komunistické společnosti.

Tak jako v kapitalistické společnosti, také při přechodu k socialismu existuje tendence snižovat množství práce, která je odváděna v jednotlivých domácnostech. Namísto aby ztělesňovala kapitalistické nutkání po akumulaci, představuje však spíše socialistickou tendenci, aby se v komunistické společnosti veškerá práce stala součástí společenské produkce. Zatímco redukce domácí práce přispívá k rozvoji produktivních sil, nevyplývá ze slepých tendencí na ekonomické úrovni. Socialistická společnost v principu oslabuje zátěž domácí prací, která je odváděna v jednotlivých domácnostech, plánovitě a s ohledem na celkové potřeby lidí.

Jednou z podstatných politických součástí přechodu k socialismu je proměna demokracie. V kapitalistické společnosti je demokracie vždy značně omezená. Práva, která buržoazní společnost přislíbila všem, ve skutečnosti mohou efektivně uplatňovat jen její mužští, majetní příslušníci. Abychom dosáhli skutečné sociální rovnosti, musí socialistická společnost odstranit celou řadu omezení, kvůli kterým je demokracie přístupná jen malé menšině. Ve vztahu k ženám prosazuje demokracie v zájmu většiny v socialistické společnosti především rovnoprávnost. Je zřejmé, že zákony samy nestačí. Domácí práce jako překážka skutečné rovnosti žen je vytrvale, materiálně přítomna, což nelze změnit pouhou legislativou. Mezi podstatné znaky socialistické společnosti tak patří postupné snižování disproportní zátěže žen domácí prací. K tomuto cíli vedou dvě cesty. Za prvé, domácí práci lze omezit prostřednictvím socializace úkolů, které ji tvoří. Za druhé, domácí práce, která zůstává mimo veřejnou produkci, může být sdílena mezi ženami, muži a v přiměřené míře dětmi. Protože domácí práci nelze výrazně redukovat, natož zrušit ze dne na den, socialistická společnost se musí vydat oběma cestami, aby ženám zajistila skutečnou sociální rovnost.

Příbuzenskými vztahy vymezená místa pro reprodukci pracovní síly, tedy rodiny, sehrávají během přechodu k socialismu ve společenské reprodukci zásadní roli. Principiálně se nicméně liší od situace rodin v pracující třídě v kapitalistické společnosti, a to v několika podstatných ohledech. V rostoucí míře se všichni členové rodiny účastní veřejné produkce a politického života jako sobě rovní jedinci. Současně se domácí práce v rámci rodinné domácnosti postupně omezuje. To, co z ní zůstává, se sdílí stále spravedlivěji.

Existující socialistické společnosti učinily významné kroky v oblasti rovné účasti žen ve veřejné produkci a politickém životě. Obecně se však nedokázaly systematicky vypořádat s otázkami domácí práce a podřízení žen. Objevily se pokusy do jisté míry socializovat domácí práci, ale dělba práce založená na útlaku, která panuje v rodinné domácnosti, zůstala víceméně netknutá. Socialistické feministky a feministé proto někdy tvrdí, že přivádění žen do veřejné produkce v socialistických společnostech ve skutečnosti není osvobozením, ale vnucením zátěže v podobě druhé směny. Trvalo až do sedmdesátých let, než se alespoň několik málo socialistických zemí začalo zaobírat myšlenkou sdílení odpovědnosti za domácí práce a péči o děti. Nakolik odpovídající byly jejich kroky v této oblasti, je dosud předmětem podrobného zkoumání.²⁸

V dlouhodobém horizontu se myšlenka ustavení skutečné sociální rovnosti mezi ženami a muži v socialistické společnosti setkává s překážkou v podobě reálných rozdílů mezi nimi, zvláště v otázce přivádění dětí na svět. Rovnost, která vychází z transformace rozporů vlastních kapitalistické společnosti, má v socialistické společnosti rovněž rozpornou povahu. Řečeno s Marxem, „rovné právo je [v socialistické společnosti – pozn. aut.] nerovným právem za nerovnou práci“. Jinými slovy, rozdíly mezi lidmi mají ten důsledek, že stejná odměna za stejné množství práce v socialistické společnosti s nejvyšší pravděpodobností povede k nerovnému výsledku.

²⁸ Kuba otevřela diskuzi o sdílení domácích prací a péče o děti okolo roku 1973, stejně jako Čína; v Albánii se o tom též debatovalo již v roce 1967. Sovětský svaz dosud [1983 – pozn. red.] oficiálně nepodpořil vyrovnávání domácích povinností. Pronikavé studie o ženách při přechodu k socialismu viz Elizabeth Croll, *Feminism and Socialism in China* (London: Routledge and Kegan Paul, 1978); Elizabeth Croll, „Women in Rural Production and Reproduction in the Soviet Union, China, Cuba, and Tanzania“, *Signs* 7 (1981), č. 2, s. 375–399; Maxine Molyneux, „Socialist Societies Old and New: Progress Towards Women's Emancipation“, *Monthly Review* 34 (1982), č. 3, s. 56–100; Judith Stacey, *Patriarchy and Socialist Revolution in China* (Berkeley: University of California Press, 1983) a texty o Sovětském svazu: Anne Bobroff, „The Bolsheviks and Working Women, 1905–20“, *Soviet Studies* 26 (1974), č. 4, s. 540–567; Barbara Evans Clements, „Working-Class and Peasant Women in the Russian Revolution, 1917–1923“, *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 8 (1982), č. 2, s. 215–235; Rose L. Glickman, *Russian Factory Women: Workplace and Society, 1880–1914* (Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1984); Carol Eubanks Hayden, „The Zhenotdel and the Bolshevik Party“, *Russian History* 3 (1976), č.1, s. 150–173; Alena Heitlinger, *Women and State Socialism: Sex Inequality in the Soviet Union and Czechoslovakia* (London: Macmillan, 1979); Gail Warshofsky Lapidus, „Sexual Equality in Soviet Policy“, in Dorothy Atkinson, Alexander Dallin, Gail Warshofsky Lapidus (eds.), *Women in Russia* (Stanford: Stanford University Press, 1979), s.115–138; Gregory J. Massell, *The Surrogate Proletariat: Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia, 1919–1929* (Princeton: Princeton University Press, 1972); Richard Stites, *The Women's Liberation Movement in Russia: Feminism, Nihilism, and Bolshevism, 1860–1930* (Princeton: Princeton University Press, 1978). Tyto studie krom dokumentace nerovnosti žen v domácnostech v socialistických zemích zkoumají také přetrvávání dělby práce na základě pohlaví v oblastech veřejné produkce politického života, kde jsou ženy rovněž znevýhodňovány. Více k Albánii viz Gail Omvedt, *On the Liberation of Women in Albania* (New York: Gamma Publishing Co., 1975), zvláště s. 25–26.

Jeden dělník je ženatý, druhý není; jeden má víc dětí než druhý atd. atd. Při stejném pracovním výkonu a tedy i stejném podílu na společenském spotřebním fondu dostává tedy jeden fakticky víc než druhý, jeden je bohatší atd. Aby se právo vyvarovalo všech těchto nesrovnalostí, muselo by být spíše nerovné než rovné.²⁹

Podobně skutečná sociální rovnost žen bude ve skutečnosti za určitých okolností vyžadovat nerovné zacházení: mateřské dovolené, lehčí práci v pokročilém stádiu těhotenství, přestávky v případě potřeby pro menstrující ženy a podobně. Tak se mohou rozvíjet materiální podmínky pro plnou participaci žen ve všech oblastech společenského života – produkci, politice, kultuře, osobních vztazích a podobně.

Socialistická společnost samozřejmě neruší rodinu v tom smyslu, že by odstraňovala jednotlivé společenské jednotky, v nichž se odvádí domácí práce. Neruší ani dělbou práce na základě pohlaví. Podrývá nicméně základ útlaku žen v rámci domácnosti a ve společnosti. Rozšiřování demokracie, přivádění žen do veřejné produkce a postupná přeměna domácí práce během přechodu k socialismu otevírá prostor pro Marxovu „vyšší formu rodiny a vztahů mezi oběma pohlavími“. Jakou konkrétní podobu budou tyto vztahy mít, nelze zcela předpovědět. Jak uvádí Engels, „co dnes můžeme soudit o uspořádání pohlavních vztahů, až bude v budoucnu smetena kapitalistická výroba, má převážně negativní ráz a omezuje se ponejvíc na věci, které odpadnou“. Záleží na budoucích generacích, jak budou chtít žít. „Až tu budou takoví lidé, čerta se budou starat o to, co by měli podle dnešních názorů dělat; vytvoří si sami svou vlastní praxi i jí odpovídající veřejné mínění o praxi každého jednotlivce – a tečka.“³⁰

Utopičtí socialisté v devatenáctém století reagovali na tehdejší hrozivý útlak žen voláním po zrušení rodiny. Zastánce tohoto drastického požadavku najdeme mezi socialisty dodnes. Historický materialismus si namísto něj staví nesnadný cíl redukovat a současně přerozdělit domácí práci v rámci toho, jak se bude stávat integrální součástí společenské produkce v komunistické společnosti. Tak jako se stát při přechodu k socialismu „neodstraňuje, odumírá“,³¹ musí odumřít rovněž domácí práce. Správná organizace domácí práce a práce žen při přechodu ke komunismu tedy představuje zásadní otázku pro socialistickou společnost, protože jen v ní může být položen základ pro vznik a přetrvání ekonomických, politických a ideologických podmínek pro skutečné osvobození žen. Během takového společenského procesu rodina ve své konkrétní historické podobě, tedy jako společenská jednotka založená na příbuzenských vztazích, která v třídní společnosti reprodukuje pracovní sílu, již lze vykořisťovat, rovněž postupně zanikne – a spolu s ní zaniknou také patriarchální rodinné vztahy a útlak žen.

²⁹ Marx, *Kritika*, s. 49.

³⁰ Marx, *Kapitál. Díl první*, s. 525; Friedrich Engels, „Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu“, in Karl Marx, Friedrich Engels: *Spisy. Svazek XXI* (Praha: Nakladatelství Svoboda, 1967), s. 114.

³¹ Friedrich Engels, *Anti-Dühring*, s. 277; viz rovněž s. 279.